МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА
Кафедра історії та соціально-політичних дисциплін

ДРОБОТ І.І., БАКУМЕНКО О.П.

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК З ДИСЦИПЛІНИ «МЕТОДОЛОГІЯ ІСТОРИЧНОГО СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ПІЗНАННЯ»

для студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
галузі знань 01 Освіта/Педагогіка
спеціальності 014 Середня освіта
предметної спеціальності 014.03 Історія

Київ – 2025

УДК 930.2 (072)(075.8)

Розробники:
ДРОБОТ І.І. – доктор історичних наук, професор;
БАКУМЕНКО О.П. – кандидат історичних наук.

Рецензенти:
Падалка С.С. – доктор історичних наук, професор
Доценко В.О.– доктор історичних наук, професор

Рекомендовано до друку Вченою радою
Історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова
(25 серпня 2025 р., протокол № 1).

Дробот І.І., Бакуменко О.П.
Навчально-методичний посібник з дисципліни «Методологія історичного соціально-політичного пізнання» для студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, галузі знань 01 Освіта/Педагогіка, спеціальності 014 Середня освіта, предметної спеціальності 014.03 Історія. Київ: Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2025. 54 с.

У навчально-методичному посібнику подано удосконалену програму з дисципліни «Методологія історичного соціально-політичного пізнання», Плани лекцій, плани семінарських занять, питання до самостійної роботи, джерела та літературу до кожної теми. Навчальний посібник підготовлений для організації підготовки до семінарських занять і самостійної роботи студентів.

ЗМІСТ

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА 4
ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ ТА КОМПЕТЕНТНОСТІ, ЯКІ ВОНИ ФОРМУЮТЬ: 5
СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ 6
ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ 8
ТЕМАТИКА ЛЕКЦІЙ І СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ, ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ 14
ЗАСОБИ ДІАГНОСТИКИ УСПІШНОСТІ НАВЧАННЯ 51
РОЗПОДІЛ БАЛІВ, ЯКІ ОТРИМУЮТЬ СТУДЕНТИ ПРОТЯГОМ СЕМЕСТРУ 52
ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ: НАЦІОНАЛЬНА ТА ECTS 52
ІНФОРМАЦІЙНІ ДЖЕРЕЛА ДЛЯ ВИВЧЕННЯ КУРСУ: 53

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Курс вибіркової навчальної дисципліни «Методологія історичного соціально-політичного пізнання» розроблено відповідно до освітньо-професійної програми підготовки фахівців освітнього рівня бакалавр, галузі знань 01 Освіта/Педагогіка, спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія).

В структурному відношенні дисципліна «Методологія історичного соціально-політичного пізнання» складається з трьох змістових модулів:

1-й змістовий модуль – Загальні проблеми методології історичного пізнання.

2-й змістовий модуль – Методи історичного наукового дослідження.

3-й змістовий модуль – Методологія системного підходу та її застосування в історичних соціально-політичних дослідженнях. Методи експертизи з суспільно-політичних питань

На вивчення дисципліни відводиться 6 кредитів ЄКТС, 180 годин.

Предметом вивчення навчальної дисципліни «Методологія історичного соціально-політичного пізнання» є принципи, підходи та методи отримання знань про минуле, що застосовуються в історичній науці та в історичних соціально-політичних дисциплінах, як її складових.

Міждисциплінарні зв'язки: вступ до спеціальності, логіка, філософія, соціальна філософія, філософія історії, філософія політики, етика, соціологія, політологія, психологія, етнологія, культурологія, релігієзнавство, історіографія, джерелознавство, історія України, всесвітня історія, історія економіки та політекономічної думки, історія та теорія демократії.

Метою навчальної дисципліни «Методологія історичного соціально-політичного пізнання» є сформувати у студентів знання про принципи, підходи, методи та методики отримання історичних знань взагалі та історичних соціально-політичних знань зокрема, сформувати вміння практичного використання ряду загальних і спеціальних методів історичних соціально-політичних досліджень, сприяти формуванню гуманістичних, демократичних і патріотичних переконань, розуміння необхідності дотримання академічної доброчесності.

Завданнями вивчення даної дисципліни є сформувати у студентів знання загальних проблем методології історичного пізнання, основних принципів пізнання, методів філософського та наукового історичного дослідження, методів експертизи з суспільно-політичних питань; ознайомити з основами теорії пізнання, специфікою та багатоманітністю форм історичного знання; навчити застосуванню філософських, загальнонаукових та історичних методів, системного та синергетичного підходів при проведенні досліджень на емпіричному та теоретичному рівнях.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ ТА КОМПЕТЕНТНОСТІ, ЯКІ ВОНИ ФОРМУЮТЬ:

№ з/п	Результати навчання	Компетентності
1.	**ПРН 1.** Знати метод аналізу і синтезу та інші загальні логічні методи наукового пізнання та аналітичні методи історичної науки, ряд методів соціального та політичного аналізу;	**ФК 1.** Здатність здійснювати аналіз і синтез при проведенні філософських і наукових історичних досліджень;
2.	**ПРН 2.** Використовувати порівняльно-історичний, порівняльно-класифікаційний, порівняльно-аналогічний, порівняльно-типологічний, порівняльно-синтетичний методи, проводити науково коректні синхронні та діахронні порівняння;	**ФК 2.** Здатність до практичного використання порівняльно-історичного методу;
3.	**ПРН 3.** Оперувати методами філософствування (рефлексії, умогляду, інтерпретації), здійснювати соціально-філософський аналіз;	**ФК 3.** Здатність до філософського історичного дослідження на основі знання філософських методів;
4.	**ПРН 4.** Знати принципи та підходи історичного пізнання, загальнонаукові та історичні методи та вміти їх практично використовувати при проведенні історичних досліджень;	**ФК 4.** Здатність здійснювати наукові дослідження історичних, подій, явищ, процесів, життя та діяльності історичних осіб на основі знання методів історичного наукового дослідження та вміння їх практичного використання;
5.	**ПРН 5.** Вміти використовувати методи системного підходу для експертних оцінок з суспільно-політичних питань і проведення наукових досліджень соціальної та політичної історії .	**ФК 5.** Здатність здійснювати експертизу та консультування з суспільно-політичних питань.

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 180 годин, 6 кредити ECTS.

№ з/п	Назви модулів і тем	Кількість годин *(денна форма навчання)*					Кількість годин *(заочна (вечірня) форма навчання)*				
		Всього	**Аудиторні**	**Лекції**	**семінарські**	**СРС**	**Всього**	**Аудиторні**	**Лекції**	**семінарські**	**СРС**
Змістовий модуль 1. Загальні проблеми методології історичного пізнання		**60**	**20**	**10**	**10**	**40**	**60**	**7**	**4**	**3**	**53**
Т.1.1.	Методологія як стратегія історичного пізнання	12	4	2	2	8	12	1	1		11
Т.1.2.	Основи теорії пізнання. Специфіка історичного пізнання	12	4	2	2	8	12	2	1	1	10
Т.1.3.	Основні принципи пізнання	12	4	2	2	8	12	1	1		11
Т.1.4.	Багатоманітність форм історичного знання. Історична наука як підсистема системи наук	12	4	2	2	8	12	1		1	11
Т.1.5.	Методи філософського історичного дослідження	12	4	2	2	8	12	2	1	1	10
Змістовий модуль 2. Методи історичного наукового дослідження		**60**	**20**	**10**	**10**	**40**	**60**	**7**	**4**	**3**	**53**
Т.2.1.	Загальні методи наукового пізнання та їхнє місце в історичному дослідженні	12	4	2	2	8	12	2	1	1	10
Т.2.2.	Методи пошуку, виявлення та відбору інформації в історичній науці	12	4	2	2	8	12	1		1	11
Т.2.3.	Історичні наукові	12	4	2	2	8	12	2	1	1	10

	методи обробки інформації										
Т.2.4.	Вимірювання в історичному дослідженні	12	4	2	2	8	12	1	1		11
Т.2.5.	Гіпотези та моделювання в історичному дослідженні	12	4	2	2	8	12	1	1		11
Змістовий модуль 3. Методологія системного підходу та її застосування в історичних соціально-політичних дослідженнях. Методи експертизи з суспільно-політичних питань		**60**	**20**	**10**	**10**	**36**	**60**	**6**	**2**	**4**	**54**
Т.3.1.	Теоретичні основи системного підходу	12	4	2	2	8	12	1	1		11
Т.3.2.	Принципи, підходи та види системного аналізу	12	4	2	2	8	12	1		1	11
Т.3.3.	Зміст і технологія системного аналізу	12	4	2	2	8	12	1		1	11
Т.3.4.	Синергетичний підхід у історичних соціально-політичних дослідженнях	12	4	2	2	8	12	2	1	1	10
Т.3.5.	Методи експертизи з суспільно-політичних питань	12	4	2	2	8	12	1		1	11
Разом:		**180**	**60**	**30**	**30**	**120**	**180**	**20**	**10**	**10**	**160**

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Змістовий модуль 1
Загальні проблеми методології історичного пізнання

Тема 1.1. Методологія як стратегія історичного пізнання

Методологія історичного пізнання як складова філософії історії. Методологія історичних досліджень як складова методології наукових досліджень. Методологія історичного соціально-політичного пізнання як навчальна дисципліна, її предмет, мета та завдання. Поняття «метод», «методика», «методологія». Методологічні принципи та підходи досліджень: загальна характеристика. Методологічна роль парадигми та дослідницької програми. Проблема як форма філософського та наукового пізнання. Методи дослідження та їх класифікації. Загальні логічні методи та прийоми дослідження: загальна характеристика. Методи пізнання та форми знання емпіричного рівня: загальна характеристика. Методи пізнання та форми знання теоретичного рівня: загальна характеристика. Методи пізнання та форми знання метатеоретичного рівня, методи філософствування: загальна характеристика.

Тема 1.2. Основи теорії пізнання. Специфіка історичного пізнання

Теорія пізнання як складова філософії та основа когнітивної науки. Гносеологія. Епістемологія. Теорія історичного пізнання, історична гносеологія та історична епістемологія. Основні категорії теорії пізнання. Пізнання та знання. Знання та віра. Знання та інформація. Знання як цінність. Знання як засіб і мета. Суб'єкт і об'єкт пізнання. Чуттєве та логічне (абстрактне) пізнання, їх форми. Походження та обґрунтування знання. Характер процесу накопичення знання: кумулятивність і некумулятивність. Знання та реальність. Ознаки знання. Продукування та функціонування знання на тлі культурного контексту. Різноманітність форм знання. Донаукове, наукове та позанаукове знання. Буденне знання, народне знання, ігрове пізнання. Критерії наукового пізнання. Наукове знання як система, його особливості. Складові пізнавальної діяльності та їх особливості в науковому пізнання. Репрезентація. Категорізація. Інтерпретація. Конвенція. Позанаукові знання та уявлення. Квазінаукове, паранаукове, псевдонаукове, антинаукове знання. Девіантне, деліквентне, анормальне знання. Проблема позанаукового знання з позицій теорії пізнання і наукової експертизи. Раціональне та ірраціональне в науковому пізнанні. Інтуїція. Проблема достовірності та меж знання. Істина, умови й шляхи її досягнення. Об'єктивна істина. Абсолютна істина. Відносна істина. Конкретність істини. Критерії істини. Проблема істинності історичного знання. Об'єктивне, суб'єктивно-соціальне та суб'єктивно-індивідуальне в історичному пізнанні. Науковий факт. Історичний факт.

Тема 1.3. Основні принципи пізнання

Принцип об'єктивності. Принцип пізнаванності. Принцип активного творчого відображення. Принцип конкретності істини. Принцип системності.

Принцип історизму. Імперативи принципу історизму: 1-й (вимога якісної, або сутнісної, ретроспекції), 2-й (вимога розгляду передумов, засновок виникнення об'єкту). 3-й (вимога застосовувати основні закони діалектики), 4-й (вимога виявляти етапи, стадії, фази, періоди існування об'єкту), 5-й (вимога пошуку закономірностей розвитку, трансформацій об'єкту), 6-й (вимога виявляти напрямки та характер розвитку або інших змін об'єкту), 7-й (вимога виявляти основну тенденцію та робити прогноз), 8-й (вимога досліджувати не тільки історію об'єкту, але й історію понять і положень, які відображують об'єкт). Принцип детермінізму. Принцип діалектичної суперечливості. Принцип сходження від абстрактного до конкретного. Принцип єдності логічного та історичного. Принцип універсалізму. Принцип всебічності. Принцип комплексності. Принцип науковості. Принцип практики. Принцип ціннісного підходу. Етичні принципи історичних досліджень. Академічна доброчесність.

Тема 1.4. Багатоманітність форм історичного знання. Історична наука як підсистема системи наук

Минуле як частина лінії часу, об'єкт пізнання та наративу. Архаїчні, філософські, релігійні, політико-ідеологічні, художні та масові уявлення та знання про минуле. Історичний міф. Соціально-політичний міф. Історія як наратив. Соціальні функції історії. Філософія історії та її складові. Історіософія. Історична наука як підсистема системи «наука». Походження термінів «наука» та «science». Проблеми визначення науки взагалі та історичної науки зокрема. Критерії науки. Наука як форма пізнавальної діяльності, як система знань, як соціальний інститут, як форма суспільної свідомості, як складова культури, як частина виробничої сфери життя суспільства. Наука та філософія. Два способи філософського осмислення науки: трансцедентально-аналітичний (І.Кант) та синтетично-узальнюючий (О.Конт). Місце історичної науки серед соціальних (суспільствознавчих) і гуманітарних наук. Склад і структура історичної науки. Генеза, розвиток, динаміка науки. Наукові традиції та наукові революції. Історіографія та історіографічні революції. Історіологія.

Тема 1.5. Методи філософського історичного дослідження

Відмінність дослідження з філософії історії від наукового історичного дослідження. Дослідження з філософії історії як дослідження метатеоретичного рівня. Загальна специфіка методів філософствування. Філософський метод як сукупність тільки мисленнєвих прийомів і правил. Основні особливості філософського методу: релятивність і комплексність. Основні прийоми як компоненти філософського методу. Метод філософської рефлексії. Метод філософського умогляду. Метод філософської інтерпретації. Критичний метод. Маєвтика (метод Сократа). Метафізичний метод. Діалектичний метод. Феноменологічний метод. Герменевтичний метод. Філософський антропологічний підхід. Гуманістичний підхід. Аксіологічний підхід. Структуралістський метод. Семіотичний метод. Соціально-філософський аналіз,

його об’єкт, предмет, мета, концептуальний, операційний і логічний компоненти, алгоритм, специфіка.

Змістовий модуль 2
Методи історичного наукового дослідження

Тема 2.1. Загальні методи наукового пізнання та їхнє місце в історичному дослідженні

Загальні методи наукового пізнання емпіричного рівня. Методи виокремлення та емпіричного дослідження об’єкта. Спостереження. Якісний і кількісний опис. Вимірювання. Порівняння. Експеримент. Квазіексперимент. Модельний експеримент. Форми знання емпіричного рівня: наукові факти. Загальні логічні методи наукового пізнання, які використовуються як на емпіричному, так і на теоретичному рівнях. Методи обробки та упорядкування знань. Аналіз і синтез. Індукція та дедукція. Аналогія. Систематизація. Класифікація. Форми емпіричного обробленого та систематизованого знання: емпіричний закон, емпірична (описова) гіпотеза. Методи побудови та дослідження теоретичного об’єкту (ідеальної знакової моделі, абстрактного об’єкту). Абстрагування. Сходження від конкретного до абстрактного та від абстрактного до конкретного. Узагальнення. Ідеалізація. Формалізація. Мисленнєвий експеримент. Математичне моделювання. Форми теоретичного знання: поняття, ідеї, принципи, ідеальні (знакові) моделі, закони, аксіоми, постулати тощо. Загальні методи наукового пізнання теоретичного рівня. Методи побудови наукових теоретичних гіпотез і наукових теорій. Гіпотетико-дедуктивний метод. Конструктивно-генетичний метод. Історичний і логічний метод. Методи виправдування (обґрунтування) наукових гіпотез і теорій. Верифікація. Фальсифікація. Логічне доведення. Математичне доведення. Аргументація. Вищі форми знання теоретичного рівня: наукова теоретична гіпотеза, наукова теорія.

Тема 2.2. Методи пошуку, виявлення та відбору інформації в історичній науці

Інформація. Джерело інформації. Першоджерела та вторинні джерела. Історичне джерело. Типи історичних джерел. Різні класифікації історичних джерел. Документ. Архіви. Бібліотеки. Інтернет. Етапи джерелознавчого дослідження. Джерелознавча евристика. Пошук, виявлення та відбір джерел інформації. Джерелознавчий аналіз: зовнішня та внутрішня критика джерела. Спеціальні джерелознавчі методи (палеографічний, текстологічний та інші). Джерелознавчий синтез. Анотування та реферування. Аналітико-синтетична переробка інформації. Інтелектуальний фільтр. Метод (технологія) об’єктно-документного аналізу (Т-МОДА).

Тема 2.3. Історичні наукові методи обробки інформації

Історико-біографічний метод. Історико-генетичний метод. Ретроспективний метод. Предметно-дистинктивні системи знання. Методика поділу та розподілу. Типологізація. Історико-типологічний метод. Класифікація.

Районування. Періодизація та інші методи структурно-діахронного аналізу. Хронологічний метод. Проблемно-хронологічний і хронологічно-проблемний методи. Порівняльно-історичний метод. Синхронне порівняння. Діахронне порівняння. Порівняльно-класифікаційний метод. Порівняльно-аналогічний метод. Порівняльно-типологічний метод. Порівняльно-синтетичний метод. Порівняльна історія як макропричинний аналіз. Порівняльна історія як паралельна демонстрація теорії. Порівняльна історія як контраст контекстів. Індуктивна ітерація. Генетичний (генеалогічний) та контактологічний методи компаративістського дослідження соціально-політичної літератури. Причинно-наслідковий аналіз. Аналіз необхідності та достатності умов. Методи пояснення мотивів поведінки історичних діячів. Канони Мілля та їх критика. Історико-динамічний метод. Метод історико-географічних зрізів.

Тема 2.4. Вимірювання в історичному дослідженні

Математизація наукових досліджень і її прояви в історичній науці. Місце кількісних методів у історичному дослідженні. Умови математизації історичних досліджень. Типи дослідницьких завдань в історичній науці, що потребують застосування математичних методів. Формалізація та вимірювання історичних явищ. Вимірювання в історичному дослідженні. Діалектична тріада «кількість – якість – міра». Вимірювання кількісних ознак. Одиниці виміру. Проблеми формування репрезентативних, варіаційних і динамічних рядів показників. Типові помилки та похибки вимірювання. Відносні показники. Вимірювання якісних ознак експертні оцінки. Контент-аналіз: сфера та етапи застосування. Кількісний контент-аналіз. Якісний контент-аналіз. Проблеми комплексного вимірювання кількісних і якісних ознак, об’єднання статичних і динамічних показників.

Тема 2.5. Гіпотези та моделювання в історичному дослідженні

Гіпотетичність історичного знання. Гіпотеза. Логічні підстави гіпотези. Правила абдукції. Правила дедукції. Правила індукції. Доведення та спростування гіпотез. Гіпотетико-дедуктивний метод побудови та випробування теорій. Дедуктивне пояснення. Дедуктивне передречення. Екстраполяція та інтерполяція. Принцип «Бритви Оккама» у відборі гіпотез і теорій. Критерії відокремлення наукових гіпотез і теорій від ненаукових. Моделювання історичних явищ і процесів. Мета моделювання, його етапи та типи моделей. Структурно-вимірювальне моделювання. Сутнісно-змістовна модель. Структурна модель. Факторний аналіз. Регресійний аналіз. Відображувально-вимірювальне моделювання як метод верифікації гіпотез. Імітаційне моделювання як метод гіпотетичної реконструкції історичної реальності. Багатомірна типологія в історичних дослідженнях. Кластерний аналіз. Багатомірна «вірогідністна» типологія. Комбинаційна багатомірна типологія. Умови коректного та ефективного застосування математичних методів моделювання в історичних дослідженнях.

Змістовий модуль 3
Методологія системного підходу та її застосування в історичних соціально-політичних дослідженнях. Методи експертизи з суспільно-політичних питань

Тема 3.1. Теоретичні основи системного підходу

Сутність і основні характеристики системності. Виникнення та розвиток системних ідей. Система. Типи систем. Соціальні системи. Політичні системи. Склад, структура, організація, функціонування, середовище та життєвий шлях системи. Моделювання систем. Проблеми проектування та впровадження систем, та управління ними. Системні теорії: загальна теорія систем (декілька варіантів), структуралізм (декілька варіантів), функціоналізм (декілька варіантів), структурний функціоналізм (декілька варіантів), системно-кібернетичні, математичні, синергетика, спеціальні (багато). Види системної діяльності та їх характеристика. Системне пізнання. Системний аналіз. Системне моделювання. Системне конструювання. Системна діагностика. Системна оцінка.

Тема 3.2. Принципи, підходи та види системного аналізу

Принципи системного аналізу. Принцип еліментаризму. Принцип загального зв'язку. Принцип розвитку. Принцип цілісності. Принцип системності. Принцип оптимальності. Принцип ієрархії. Принцип формалізації. Принцип нормативності. Принцип цілепокладення. Підходи в системному аналізі: системний, структурно-функціональний, конструктивний, комплексний, проблемний, ситуаційний, інноваційний, нормативний, цільовий, діяльний, морфологічний, програмно-цільовий. Види системного аналізу за призначенням: дослідницький, прикладний. Види системного аналізу за спрямуванням вектора: дескриптивний (описовий), конструктивний. Види системного аналізу за способом здійснення: якісний, кількісний. Види аналізу за часом системи: ретроспективний, актуальний (ситуаційний), прогностичний. Види аналізу за аспектами системи: структурний, функціональний, структурно-функціональний. Види аналізу за масштабом системи: макросистемний, мікросистемний. Види системного аналізу за галуззю знань: загальний, спеціальний. Види аналізу за відображенням життя системи: вітальний, генетичний.

Тема 3.3. Зміст і технологія системного аналізу

Етапи системного аналізу. Аналіз проблеми. Визначення системи. Аналіз стуктури системи. Формулювання загальної мети та критеріїв системи. Декомпозиція мети, виявлення потреб у ресурсах і процесах. Виявлення ресурсів і процесів, композиція цілей. Прогноз і аналіз майбутніх умов. Оцінка цілей і засобів. Відбір варіантів. Діагноз існуючої системи. Побудова комплексної програми розвитку. Проектування організації для досягнення цілей. Структурний аналіз системи. Макроструктурний аналіз. Мікроструктурний аналіз. Функціональний аналіз системи: зовнішній та внутрішній. Факторний аналіз системи. Макрофакторний аналіз. Мікрофакторний аналіз. Генетичний

аналіз системи. Макрогенний аналіз. Мікрогенний аналіз. Прогностичний аналіз системи. Історичний аналіз системи.

Тема 3.4. Синергетичний підхід у історичних соціально-політичних дослідженнях

Синергетика як загальнонаукова теорія самоорганізації. Синергія. Синергізм. Соціальна синергетика. Порядок і хаос. Дисипативна структура як форма синтезу порядку та хаосу. Ентропія, антиентропія, умовна ентропія, негентропія. Флуктуації. Самоорганізація та саморозвиток. Соціальні та політичні системи як організми з дисипативною структурою. Ентропійні та інші загальні системні закономірності. Складність системи. Ієрархізація. Деієрархизація. Критичний рівень складності систем. Атрактор. Простий атрактор. Дивний атрактор. Структурна та системна кризи. Біфуркація. Поліфуркація. Вибір тенденцій подальшого розвитку в точці біфуркації. Основні фактори відбору: тезаурус, детектор і селектор. Провідна роль соціального відбору в соціальній самоорганізації. Соціальний тезаурус. Соціальний детектор. Соціальний селектор: принцип фундаменталізму (непримиримості), принцип компромісу, принцип арбітражу (нейтралізації), принцип конвергенції (синтезу).

Тема 3.5. Методи експертизи з суспільно-політичних питань

Історик у ролі експерта з суспільно-політичних питань. Використання уроків минулого при розв’язанні соціальних і політичних проблем сучасності та при прогнозуванні майбутнього. Застосування соціологічних і політологічних методів в історичному соціально-політичному пізнанні. Дискурс-аналіз: сфера та етапи застосування. Метод групової дискусії в дослідженнях соціально-політичної реальності. Експертне опитування. Очні методи групових експертних оцінювань. Заочні методи групових експертних оцінювань. Метод Дельфі. Метод ПАТЕРН. Ситуаційний аналіз (кейс-стаді) соціально-політичних проблем. Івент-аналіз: сфера та етапи застосування. Метод фокус-груп. Інтент-аналіз. Способи наочного подання кількісної інформації при експертизі та консультуванні з суспільно-політичних питань. Графіки. Діаграми. Картограми і картодіаграми.

ТЕМАТИКА ЛЕКЦІЙ І СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ, ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Змістовий модуль 1

Загальні проблеми методології історичного пізнання

Тема 1.1. Методологія як стратегія історичного пізнання

Лекція 1.1. – 2 години

Тема лекції: Архітектоніка історичного пізнання: від методу до методологічної стратегії.

План лекції

1. Методологія історичних досліджень у системі філософії історії та загальної наукової методології.
2. Співвідношення категорій «метод», «методика» та «методологія» в історичному соціально-політичному пізнанні.
3. Методологічні принципи, парадигми та дослідницькі програми як регулятиви наукового пошуку.
4. Рівнева структура пізнання: від емпіричного опису до теоретичних і метатеоретичних узагальнень.

Семінарське заняття 1.1. – 2 години

Тема заняття: Інструментарій історика: класифікація та застосування методів наукового дослідження.

Мета заняття: Сформувати розуміння ієрархії методів пізнання, навчитися розрізняти загальнологічні та спеціальні методи, а також усвідомити роль наукової проблеми як вихідної точки дослідження.

План заняття:

1. Наукова проблема як форма пізнання: від «незнання» до формулювання гіпотези.
2. Характеристика загальнологічних методів: аналіз, синтез, індукція, дедукція та аналогія в роботі історика.
3. Специфіка емпіричного рівня пізнання: збір, критичний аналіз та систематизація історичних фактів.
4. Методи метатеоретичного рівня та філософствування: герменевтика, діалектика та феноменологія в соціально-політичній історії.

Методична рекомендація

При підготовці до теми слід звернути увагу на статтю Дробот І. І., Бакуменко О. П. Поняття «історіографічна революція» в історії та філософії... Київ, 2021., де розкривається зв'язок філософії та історії. Важливо зрозуміти, що методологія — це не просто набір інструментів, а «стратегія», яка визначає, які питання ми ставимо минулому. Студентам рекомендується скласти логічну схему рівнів пізнання, щоб чітко розмежовувати факт (емпірика) та закон (теорія).

Практичні завдання

• Для роботи в групах: Проаналізуйте фрагмент будь-якої наукової статті з переліку літератури. Визначте: а) яку парадигму використовує автор; б) які методи дослідження (індукція, порівняння тощо) є провідними в тексті.

• Індивідуально: Сформулюйте наукову проблему для невеликого дослідження на основі теми «Трансформація влади в Україні», обґрунтувавши вибір методологічного підходу (наприклад, системного чи цивілізаційного).

Дискусійні питання (для «круглого столу»)

• Чи може історичне дослідження бути повністю об’єктивним, чи воно завжди обмежене парадигмою, у якій працює дослідник?

• «Метод» чи «Методологія»: що є первинним для отримання нового історичного знання?

• Чи є «історичний факт» формою емпіричного знання, чи він завжди є теоретично навантаженим?

Завдання для самостійної роботи

• Опрацювати підручник «Андрущенко В.П. та ін. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія» щодо класифікації методів теоретичного рівня. Виписати визначення методу моделювання та ідеалізації.

• Скласти порівняльну таблицю методів емпіричного та теоретичного рівнів пізнання (критерії: мета, об'єкт, результат).

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає відмінність між методикою та методологією дослідження?
2. Яку роль відіграє «дослідницька програма» в історичному пізнанні?
3. Що таке «наукова парадигма» (за Т. Куном) у контексті історичної науки?
4. Назвіть основні методи метатеоретичного рівня пізнання.

Теми рефератів / доповідей

1. Роль герменевтики в інтерпретації історичних джерел.
2. Еволюція методологічних підходів в історичній науці: від позитивізму до постмодернізму.
3. Проблема істини в історичному та соціально-політичному пізнанні.
4. Системний підхід як провідна методологія вивчення соціальних трансформацій.

Глосарій до лекції та семінару

• Методологія — вчення про систему методів, принципів та підходів до наукового пізнання.

• Парадигма — сукупність наукових досягнень (теорій, методів), які протягом певного часу визнаються науковим співтовариством як основа для подальших досліджень.

• Дослідницька програма — сукупність теоретичних припущень та правил, що спрямовують пошук та пояснення фактів.

• Індукція — метод пізнання, що полягає у переході від поодиноких фактів до загальних висновків.

• Дедукція — виведення логічно необхідного висновку від загального положення до часткового випадку.

• Метатеоретичний рівень — найвищий рівень знання, на якому аналізуються самі підстави теорії, її логічна структура та філософські засади.

Рекомендована література до теми 1.1.

1. Андрущенко В. П. У пошуках свободи: історіософія укр. культури... Київ, 2023. (Історіософський рівень).

2. Андрущенко В.П. та ін. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія: підручник для вищих навч. закл. Вид.4-те, випр. та доп. Київ: Юрінком інтер, 2019.552 с.

3. Бакуменко О. П. Поняття «історіографічні революції» та «наукові революції...». Київ, 2020.

4. Данильян О. Г., Дзбобань О. П. Методологія наукових досліджень: підручник. Харків, 2023. (Гносеологія та епістемологія).

5. Дробот І. І., Бакуменко О. П. Поняття «історіографічна революція» в історії та філософії... Київ, 2021.

6. Зашкільняк Л. П. Методологія історії: від давнини до сучасності. Львів, 1999. (Розділи про об'єкт та суб'єкт).

7. Лях С. Р. Методологія історії: класика і практика. Запоріжжя, 2021.

8. Калакура Я. С. Українська історіографія: Курс лекцій. Київ, 2004. (Предмет та завдання історичних досліджень).

9. Колесник І. І. Теоретико-методологічні проблеми історичного пізнання. Київ, 2013.

Тема 1.2. Основи теорії пізнання. Специфіка історичного пізнання

Лекція 1.2. – 2 години

Тема лекції: Гносеологічні виміри історії: від емпіричного факту до наукової істини.

План лекції

1. Теорія пізнання (гносеологія та епістемологія) як фундамент історичної науки: основні категорії.

2. Структура пізнавального процесу: співвідношення чуттєвого, логічного та інтуїтивного.

3. Наукове знання vs позанаукові форми (квазі-, псевдо-, паранаука): критерії демаркації та експертиза.

4. Проблема істини в історії: об’єктивність, релятивізм та конкретність історичного факту.

Семінарське заняття 1.2. – 2 години

Тема заняття: Природа та достовірність історичного знання: суб'єктивне та об'єктивне.

Мета заняття: З'ясувати специфіку історичного пізнання через призму категорій репрезентації та інтерпретації, а також навчитися розрізняти наукові факти від псевдонаукових конструктів.

План семінару:

1. Знання, віра та інформація: трансформація знання у цінність та засіб пізнання минулого.
2. Форми позанаукового знання (буденне, народне, ігрове) та їх вплив на історичну свідомість.
3. Кумулятивність та некумулятивність у розвитку історичної науки: як накопичується знання?
4. Критерії істини в історичному дослідженні: проблема верифікації та фальсифікації фактів.

Методична рекомендація

Під час підготовки акцентуйте увагу на статті Дробот І. І., Бакуменко О. П. Поняття «історіографічна революція» в історії та філософії... Київ, 2021 щодо філософії історичного знання. Важливо зрозуміти, що історик не просто «копіює» минуле, а репрезентує його через власну систему категорій. Зверніть увагу на складність досягнення «абсолютної істини» в історії через суб'єктивність джерел та особистість дослідника.

Практичні завдання

- Групове завдання: Проаналізуйте будь-який історичний міф (наприклад, про «заснування міст» або «походження народів»). Визначте, до якого типу знання він належить: паранаукового, народного чи псевдонаукового? Обґрунтуйте відповідь за критеріями науковості.
- Індивідуально: На основі підручника складіть порівняльну таблицю «Об'єктивна, абсолютна та відносна істина в історичному дослідженні» з прикладами.

Дискусійні питання (для «круглого столу»)

- Чи є історичний факт «голим» відображенням реальності, чи він завжди є результатом інтерпретації історика?
- Інтуїція в роботі історика: науковий метод чи ірраціональне втручання?
- Межі знання: чи існують історичні події, істину про які встановити принципово неможливо?

Завдання для самостійної роботи

- Опрацювати поняття «конвенція» у науковому пізнанні: чому вчені домовляються про певні терміни та факти?

• Підготувати есе на тему: «Знання як цінність у сучасному інформаційному суспільстві: загрози дезінформації».

Питання для самоконтролю

1. Чим відрізняється гносеологія від епістемології?
2. Які основні ознаки наукового знання як системи?
3. Що таке «девіантне знання» і як воно виникає в науковому середовищі?
4. У чому полягає конкретність істини в історичному пізнанні?

Теми рефератів / доповідей

1. Проблема псевдонауки та фальсифікації історії в сучасних медіа.
2. Роль категорізації та інтерпретації у формуванні образу минулого.
3. Раціональне та ірраціональне в науковому пошуку: погляд крізь віки.
4. Критерії наукової експертизи позанаукового знання.

Глосарій до лекції та семінару

• Гносеологія — розділ філософії, що вивчає природу, можливості та межі пізнання.

• Епістемологія — теорія наукового пізнання, аналіз підстав та структури знання.

• Репрезентація — представлення об'єкта в свідомості за допомогою символів, образів або текстів.

• Інтерпретація — когнітивний процес розкриття змісту та значення історичних фактів.

• Квазінаука — діяльність, що претендує на статус наукової, але не використовує наукових методів.

• Історичний факт — подія минулого, зафіксована у джерелах та введена у науковий обіг через критичний аналіз.

Рекомендована література до теми 1.2.

1. Андрущенко В. П. У пошуках свободи: історіософія укр. культури... Київ, 2023. (Історіософський рівень).

2. Андрущенко В.П. та ін. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія: підручник для вищих навч. закл. Вид.4-те, випр. та доп. Київ: Юрінком інтер, 2019.552 с.

3. Бакуменко О. П. Поняття «історіографічні революції» та «наукові революції...». Київ, 2020.

4. Данильян О. Г., Дзбобань О. П. Методологія наукових досліджень: підручник. Харків, 2023. (Гносеологія та епістемологія).

5. Дробот І. І., Бакуменко О. П. Поняття «історіографічна революція» в історії та філософії... Київ, 2021.

6. Зашкільняк Л. П. Методологія історії: від давнини до сучасності. Львів, 1999. (Розділи про об'єкт та суб'єкт).

7. Лях С. Р. Методологія історії: класика і практика. Запоріжжя, 2021.

8. Калакура Я. С. Українська історіографія: Курс лекцій. Київ, 2004. (Предмет та завдання історичних досліджень).

9. Колесник І. І. Теоретико-методологічні проблеми історичного пізнання. Київ, 2013.

Тема 1.3. Основні принципи пізнання

Лекція 1.3. – 2 години

Тема лекції: Система принципів історичного пізнання: від об’єктивності до академічної етики.

План лекції

1. Фундаментальні гносеологічні принципи: об’єктивність, пізнаваність та системність.
2. Принцип історизму: розгорнута характеристика восьми імперативів ретроспективного аналізу.
3. Логіко-теоретичні принципи: детермінізм, діалектична суперечливість та єдність логічного й історичного.
4. Аксіологічні та етичні засади дослідження: ціннісний підхід та академічна доброчесність.

Семінарське заняття 1.3. – 2 години

Тема заняття: Алгоритм історичного дослідження: реалізація імперативів історизму та етичних норм.

Мета заняття: Опанувати практичне застосування принципів історизму в аналізі соціальних об’єктів, з’ясувати роль детермінізму та сформувати навички дотримання академічної доброчесності.

План семінару:

1. Генетичний аналіз об’єкта: дослідження передумов, стадій та закономірностей розвитку (імперативи 1–5).
2. Прогностична функція історизму: виявлення тенденцій та напрямків трансформації (імперативи 6–8).
3. Принцип практики та науковості як критерії верифікації історичного знання.
4. Етичний кодекс історика: плагіат, фальсифікація та академічна відповідальність.

Методична рекомендація

Особливу увагу слід приділити принципу історизму. Він вимагає не просто опису подій, а виявлення їхньої внутрішньої логіки. Використовуйте праці Бакуменка О.П. для розуміння того, як змінювалися методичні установки в різні епохи. Студентам важливо усвідомити, що принцип об’єктивності не заперечує ціннісного підходу, але вимагає чіткого розмежування фактів та їх оцінок.

Практичні завдання

• Групове завдання: Оберіть будь-яку історичну подію (наприклад, "Українська революція 1917–1921 рр."). Застосуйте до неї 4-й та 5-й імперативи історизму: виділіть фази розвитку та спробуйте сформулювати закономірність її перебігу.

• Індивідуально: На основі кейсу про виявлений плагіат у науковій праці підготуйте короткий висновок з позиції "Принципу академічної доброчесності".

Дискусійні питання (для «круглого столу»)

• Чи можливо дотримуватися принципу об’єктивності, якщо історик керується певними політичними цінностями?

• «Єдність логічного та історичного»: що робити, якщо логіка теорії суперечить хронології фактів?

• Прогноз в історії (7-й імператив): чи є історія прогностичною наукою, чи лише описовою?

Завдання для самостійної роботи

• Опрацювати зміст поняття «детермінізм»: виписати приклади причинно-наслідкових зв’язків у політичній історії.

• Підготувати презентацію на 5 слайдів про «8 імперативів історизму» з візуальними схемами.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає сутність принципу сходження від абстрактного до конкретного?
2. Поясніть 8-й імператив історизму: чому важливо вивчати історію понять?
3. Яка роль принципу діалектичної суперечливості у вивченні соціальних конфліктів?
4. Що включає в себе поняття «академічна доброчесність» для студента-історика?

Теми рефератів / доповідей

1. Принцип детермінізму в історичних працях класиків та сучасників.
2. Етичні виклики при дослідженні «чутливих» тем національної історії.
3. Системний підхід та принцип комплексності у вивченні міжнародних відносин.
4. Історія понять (Begriffsgeschichte) як метод реалізації принципу історизму.

Глосарій до лекції та семінару

• Історизм — принцип пізнання, що вимагає розглядати явища в їхньому становленні, розвитку та зв’язку з конкретними умовами.

• Детермінізм — філософська концепція, що визнає загальну зумовленість явищ та наявність причинно-наслідкових зв’язків.

• Академічна доброчесність — сукупність етичних принципів та правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу (відсутність плагіату, самостійність).

• Ретроспекція — погляд у минуле, аналіз об’єкта від сучасного стану до витоків.

• Абстрактне та конкретне — категорії, що відображають шлях пізнання від загальних схем до багатогранного, цілісного знання про об’єкт.

Рекомендована література до теми 1.3.

1. Андрущенко В. П. У пошуках свободи: історіософія укр. культури... Київ, 2023. (Історіософський рівень).

2. Андрущенко В.П. та ін. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія: підручник для вищих навч. закл. Вид.4-те, випр. та доп. Київ: Юрінком інтер, 2019.552 с.

3. Бакуменко О. П. Поняття «історіографічні революції» та «наукові революції...». Київ, 2020.

4. Данильян О. Г., Дзбобань О. П. Методологія наукових досліджень: підручник. Харків, 2023. (Гносеологія та епістемологія).

5. Дробот І. І., Бакуменко О. П. Поняття «історіографічна революція» в історії та філософії... Київ, 2021.

6. Зашкільняк Л. П. Методологія історії: від давнини до сучасності. Львів, 1999. (Розділи про об'єкт та суб'єкт).

7. Лях С. Р. Методологія історії: класика і практика. Запоріжжя, 2021.

8. Калакура Я. С. Українська історіографія: Курс лекцій. Київ, 2004. (Предмет та завдання історичних досліджень).

9. Колесник І. І. Теоретико-методологічні проблеми історичного пізнання. Київ, 2013.

Тема 1.4. Багатоманітність форм історичного знання. Історична наука як підсистема системи наук

Лекція 1.4. – 2 години

Тема лекції: Феноменологія історичного знання: від міфу до наукової системи.

План лекції

1. Минуле як об’єкт пізнання та наративу: архаїчні, релігійні та художні візії історії.

2. Історичний та соціально-політичний міф: механізми творення та роль у масовій свідомості.

3. Наука як багатовимірна система: гносеологічний, інституційний та культурний аспекти.

4. Місце історії в системі соціально-гуманітарного знання: взаємодія з філософією (Кант vs Конт) та історіософією.

Семінарське заняття 1.4. – 2 години

Тема заняття: Соціальні функції історії та структура історичної науки.

Мета заняття: Проаналізувати різноманітність форм репрезентації минулого, з'ясувати критерії науковості історичного знання та дослідити динаміку наукових революцій в історіографії.

План семінару:

1. Історія як наратив: структура історичного оповідання та його соціальні функції (легітимація, ідентичність, прогнозування).
2. Походження та еволюція терміна «наука» (science): від античної мудрості до сучасного соціального інституту.
3. Історіографія та історіографічні революції: зміна парадигм
4. Історіологія та філософія історії: теоретичні межі дослідження історичного процесу.

Методична рекомендація

Вивчаючи цю тему, важливо розрізняти історію як науку (критичне знання) та історію як міф (ціннісно-орієнтоване уявлення). Використовуйте підручник «Соціальна філософія» для розуміння функцій науки в суспільстві. Зверніть увагу на два способи осмислення науки: за Кантом (аналіз умов пізнання) та за Контом (синтез фактів), щоб зрозуміти витоки сучасних методологічних дискусій.

Практичні завдання

• Групове завдання: Оберіть відомий історичний міф (наприклад, про "золоту добу" певної держави). Проаналізуйте його за схемою: а) структура наративу; б) соціальна функція (навіщо він потрібен суспільству?); в) ступінь відповідності науковим фактам.

• Індивідуально: На основі статті Дробота І.І. та Бакуменка О.П. складіть схему «Структура історичної науки: від джерелознавства до історіософії».

Дискусійні питання (для «круглого столу»)

• Чи може історія бути "чистою наукою", вільною від ідеологічних міфів та політичного замовлення?

• Наратив в історії: це спосіб донесення правди чи літературна маніпуляція минулим?

• Чи є історіографічна революція обов'язковим наслідком політичної революції?

Завдання для самостійної роботи

• Опрацювати концепцію «історіософії»: виписати визначення та ключові відмінності від філософії історії.

• Підготувати коротке повідомлення про походження термінів «наука» та «science» у різних культурних традиціях.

Питання для самоконтролю

1. Чим відрізняється історичний міф від наукового факту?
2. Які основні критерії дозволяють класифікувати історію як наукову дисципліну?
3. У чому полягає суть трансцендентально-аналітичного підходу І. Канта до науки?
4. Які соціальні функції виконує історія в сучасному суспільстві?

Теми рефератів / доповідей

1. Історичний міф як інструмент формування національної ідентичності.
2. Позитивізм О. Конта та його вплив на становлення історичної науки.
3. Наукові революції в історії (за Т. Куном) та їх відображення в історіографії.
4. Роль художньої літератури та кіно у творенні масових уявлень про минуле.

Глосарій до лекції та семінару

• Наратив — викладена у формі розповіді послідовність подій, що має власну внутрішню логіку та зміст.

• Історіософія — філософське осмислення сенсу, закономірностей та мети історичного процесу.

• Соціально-політичний міф — спрощене, емоційно забарвлене уявлення про політичну реальність, що сприймається вірою без доказів.

• Історіографія — історія історичної науки; сукупність досліджень, присвячених певній темі або епосі.

• Трансцендентальний аналіз — дослідження апріорних умов пізнання, які роблять досвід можливим.

• Історіологія — теоретична дисципліна, що вивчає закони побудови історичного знання.

Рекомендована література до теми 1.4.

1. Андрущенко В. П. У пошуках свободи: історіософія укр. культури... Київ, 2023. (Історіософський рівень).
2. Андрущенко В.П. та ін. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія: підручник для вищих навч. закл. Вид.4-те, випр. та доп. Київ: Юрінком інтер, 2019.552 с.
3. Бакуменко О. П. Поняття «історіографічні революції» та «наукові революції...». Київ, 2020.
4. Данильян О. Г., Дзбобань О. П. Методологія наукових досліджень: підручник. Харків, 2023. (Гносеологія та епістемологія).
5. Дробот І. І., Бакуменко О. П. Поняття «історіографічна революція» в історії та філософії... Київ, 2021.
6. Зашкільняк Л. П. Методологія історії: від давнини до сучасності. Львів, 1999. (Розділи про об'єкт та суб'єкт).

7. Лях С. Р. Методологія історії: класика і практика. Запоріжжя, 2021.
8. Калакура Я. С. Українська історіографія: Курс лекцій. Київ, 2004. (Предмет та завдання історичних досліджень).
9. Колесник І. І. Теоретико-методологічні проблеми історичного пізнання. Київ, 2013.

Тема 1.5. Методи філософського історичного дослідження

Лекція 1.5. – 2 години

Тема лекції: Філософський інструментарій історичного пізнання: від рефлексії до герменевтики.

План лекції

1. Специфіка метатеоретичного рівня: чим філософія історії відрізняється від емпіричної історичної науки.
2. Природа філософського методу: релятивність, комплексність та роль мисленнєвих прийомів.
3. Класичні та модерні методи філософствування: діалектика, феноменологія та критичний метод.
4. Соціально-філософський аналіз: об’єкт, предмет та алгоритм дослідження соціальних систем.

Семінарське заняття 1.5. – 2 години

Тема заняття: Герменевтика та семіотика як ключі до розуміння історичних смислів.

Мета заняття: Опанувати навички філософської інтерпретації історичних текстів та подій, з’ясувати роль аксіологічного та антропологічного підходів у гуманітарному пізнанні.

План семінару:

1. Метод філософської рефлексії та умогляду: як мислити історію поза фактами.
2. Герменевтичне коло та мистецтво інтерпретації (Г. Гадамер, П. Рікер).
3. Структуралістський та семіотичний методи: історія як система знаків та структур.
4. Аксіологічний підхід: цінності як рушійна сила та об’єкт історичного аналізу.

Методична рекомендація

Головне завдання теми — зрозуміти, що філософський метод працює не з датами, а зі смислами. Використовуйте підручник Андрущенка В.П. для розуміння соціально-філософського аналізу. Зверніть увагу, що феноменологічний метод вимагає відмови від попередніх упереджень («епохе»), а діалектичний — пошуку внутрішніх суперечностей розвитку.

Практичні завдання

• Групове завдання (метод Сократа): Проведіть мінідискусію за методикою маєвтики на тему "Що є прогрес в історії?". Один студент ставить запитання, допомагаючи іншому "народити" істину через послідовні відповіді.

• Індивідуально: На основі статті Дробота І.І.та Бакуменка О.П. проведіть короткий семіотичний аналіз будь-якого історичного символу (наприклад, тризуба або прапора), розкривши його значення як знака в різні епохи.

Дискусійні питання (для «круглого столу»)

• Філософський умогляд: це втеча від реальності чи спосіб побачити глибинну логіку історії?

• Чи може бути історія "гуманістичною", якщо вона складається з воєн та насильства?

• Критичний метод: де межа між науковою критикою та повним запереченням історичної спадщини?

Завдання для самостійної роботи

• Опрацювати поняття «герменевтичне коло»: виписати приклад того, як знання цілого допомагає зрозуміти частину (і навпаки) в історії.

• Скласти логічну схему алгоритму соціально-філософського аналізу (концептуальний та операційний компоненти).

Питання для самоконтролю

1. Чим відрізняється філософська інтерпретація від наукового пояснення?
2. У чому полягає сутність феноменологічного методу в історії?
3. Як антропологічний підхід змінює фокус історичного дослідження?
4. Що є об’єктом соціально-філософського аналізу?

Теми рефератів / доповідей

1. Діалектика Гегеля та її вплив на розуміння історичного прогресу.
2. Семіотичний метод Ю. Лотмана в аналізі культури та історії.
3. Феноменологія історичного досвіду: як ми відчуваємо минуле.
4. Структуралізм К. Леві-Стросса: пошук незмінних структур у змінній історії.

Глосарій до лекції та семінару

• Рефлексія — звернення свідомості на саму себе, критичне осмислення власних підстав пізнання.

• Герменевтика — теорія та мистецтво тлумачення текстів, символів та історичних подій.

• Аксіологія — філософське вчення про природу цінностей та їхню роль у житті людини.

• Семіотика — наука, що вивчає знакові системи та процеси передачі інформації.

• Маєвтика — мистецтво ведення діалогу з метою пошуку істини через послідовні запитання.

• Епохе — у феноменології: утримання від суджень про реальність об'єкта задля чистого опису досвіду.

Рекомендована література до теми 1.5.

1. Андрущенко В. П. У пошуках свободи: історіософія укр. культури... Київ, 2023. (Історіософський рівень).

2. Андрущенко В.П. та ін. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія: підручник для вищих навч. закл. Вид.4-те, випр. та доп. Київ: Юрінком інтер, 2019.552 с.

3. Бакуменко О. П. Поняття «історіографічні революції» та «наукові революції...». Київ, 2020.

4. Данильян О. Г., Дзбобань О. П. Методологія наукових досліджень: підручник. Харків, 2023. (Гносеологія та епістемологія).

5. Дробот І. І., Бакуменко О. П. Поняття «історіографічна революція» в історії та філософії... Київ, 2021.

6. Зашкільняк Л. П. Методологія історії: від давнини до сучасності. Львів, 1999. (Розділи про об'єкт та суб'єкт).

7. Лях С. Р. Методологія історії: класика і практика. Запоріжжя, 2021.

8. Калакура Я. С. Українська історіографія: Курс лекцій. Київ, 2004. (Предмет та завдання історичних досліджень).

9. Колесник І. І. Теоретико-методологічні проблеми історичного пізнання. Київ, 2013.

Змістовий модуль 2
Методи історичного наукового дослідження

Тема 2.1. Загальні методи наукового пізнання та їхнє місце в історичному дослідженні

Лекція 2.1. – 2 години

Тема лекції: Методологічний арсенал науки: рівні, методи та форми історичного знання.

План лекції

1. Емпіричний рівень пізнання: методи виокремлення об’єкта (опис, вимірювання, порівняння) та роль наукового факту.
2. Загальнологічні методи обробки знань: діалектика аналізу та синтезу, індукції та дедукції в історичному пошуку.
3. Теоретичне моделювання: методи ідеалізації, формалізації та мисленнєвого експерименту в побудові абстрактних об’єктів.
4. Методи побудови та обґрунтування наукових теорій: гіпотетико-дедуктивний метод, верифікація та фальсифікація.

Семінарське заняття 2.1. – 2 години

Тема заняття: Від емпіричного факту до наукової теорії: логіка історичного дослідження.

Мета заняття: Опанувати навички застосування логічних операцій (класифікація, аналогія) та теоретичних методів (сходження від абстрактного до конкретного) для аналізу соціально-політичних процесів.

План семінару:

1. Емпірична гіпотеза та закон: як систематизувати розрізнені історичні дані?
2. Мисленнєвий експеримент в історії: моделювання альтернативних сценаріїв минулого ("що було б, якби...").
3. Історичний та логічний методи: спільне та відмінне у відтворенні об’єкта.
4. Механізми наукового обґрунтування: логічне доведення та аргументація в історичній дискусії.

Методична рекомендація

Вивчаючи методи теоретичного рівня, зверніть увагу на працю **Опанасюк Т. А.**, де наочно представлені схеми класифікацій. Важливо розрізняти **верифікацію** (підтвердження) та **фальсифікацію** (пошук спростувань) як два взаємодоповнюючих шляхи до перевірки достовірності історичної гіпотези. Пам'ятайте, що в історії експеримент можливий лише як **модельний** або **мисленнєвий**.

Практичні завдання

- **Групове завдання:** Оберіть складне історичне явище (наприклад, "Глобалізація"). Використовуючи метод **абстрагування**, виділіть його сутнісні ознаки, відкинувши другорядні. Результат оформите у вигляді теоретичного поняття.
- **Індивідуально:** Проведіть **класифікацію** джерел з вашої теми дослідження за двома різними критеріями (наприклад, за формою фіксації та за походженням).

Дискусійні питання (для «круглого столу»)

- Чи може історичне знання бути повністю **формалізованим** (переведеним у мову математики та моделей)?
- Мисленнєвий експеримент: це науковий метод чи "історична фантастика"?
- Верифікація чи фальсифікація: який метод є більш ефективним для викриття історичних фейків?

Завдання для самостійної роботи

- Опрацювати зміст **гіпотетико-дедуктивного методу**: виписати алгоритм переходу від загальної гіпотези до перевірки її наслідків на фактах.

• Підготувати коротку доповідь про роль **аналогії** у порівняльно-історичних дослідженнях (наприклад, порівняння революцій у різних країнах).

Питання для самоконтролю

1. Чим відрізняється науковий факт від буденного спостереження?
2. У чому полягає суть методу ідеалізації в історичному пізнанні?
3. Що таке "емпіричний закон" і чим він відрізняється від теоретичного принципу?
4. Які основні етапи конструктивно-генетичного методу?

Теми рефератів / доповідей

1. Математичне моделювання соціальних процесів: можливості та межі.
2. Логічне доведення та мистецтво аргументації в історичній полеміці.
3. Сходження від абстрактного до конкретного як шлях до цілісного знання про минуле.
4. Експеримент у соціальних науках: етичні та методологічні аспекти.

Глосарій до лекції та семінару

• **Ідеалізація** — мисленнєве конструювання об’єктів, яких не існує в реальності (наприклад, "ідеальний тип" держави), для спрощення аналізу.

• **Формалізація** — відображення результатів мислення у знакових моделях (формулах, схемах, термінах).

• **Верифікація** — процедура перевірки істинності знання шляхом його зіставлення з емпіричними даними (фактами).

• **Фальсифікація** — методологічна процедура, що встановлює хибність гіпотези через знаходження суперечливого факту.

• **Абстрагування** — мисленнєве виділення певних властивостей предмета при одночасному відволіканні від інших.

• **Гіпотетико-дедуктивний метод** — створення системи дедуктивно пов’язаних гіпотез, з яких виводяться твердження про емпіричні факти.

Рекомендована література до теми 2.1.

1. **Данильян О. Г., Дзбобань О. П.** Методологія наукових досліджень. Харків, 2023. (Класифікація методів: логічні, емпіричні, теоретичні).
2. **Nicholas Walliman.** Research Methods (The Basics). Routledge, 2021. (Технологія наукового пошуку).
3. **Lucy Faire, Simon Gunn.** Research Methods for History. Edinburgh, 2016. (Методи обробки історичної інформації).
4. **Зашкільняк Л. П.** Методологія історії. Львів, 1999. (Класичні методи історичного аналізу).
5. **Калакура Я. С.** Українська історіографія. Київ, 2004. (Методи джерелознавчого аналізу).
6. **Бакуменко О. П.** Становлення всесвітньої історії... в контексті історіографічних революцій XVIII та XIX ст. Київ, 2019.

7. **Лях С. Р.** Методологія історії: класика і практика. Запоріжжя, 2021. (Розділ про моделювання в історії).

8. **Опанасюк Т. А.** Соціологія у визначеннях, таблицях, схемах, завданнях: навч. посіб. Київ : Кондор, 2023. 266 с.

Тема 2.2. Методи пошуку, виявлення та відбору інформації в історичній науці

Лекція 2.2. – 2 години

Тема лекції : Джерелознавча евристика та технології аналізу історичної інформації.

План лекції

1. Поняття історичного джерела: типізація та класифікація (письмові, речові, усні, візуальні).
2. Джерелознавча евристика: стратегії пошуку інформації в архівах, бібліотеках та цифровому просторі.
3. Критика джерел: методика зовнішньої (автентичність) та внутрішньої (достовірність) критики.
4. Аналітико-синтетична переробка інформації: від анотування до об’єктно-документного аналізу (Т-МОДА).

Семінарське заняття 2.2. – 2 години

Тема заняття: Інтелектуальний фільтр історика: практика джерелознавчого аналізу.

Мета заняття: Опанувати алгоритм джерелознавчого дослідження, навчитися застосовувати методи текстології та палеографії, а також розвинути навички реферування складних текстів.

План семінару:

1. Першоджерела vs вторинні джерела: проблема ієрархії достовірності в історичному дослідженні.
2. Технологія Т-МОДА (об’єктно-документний аналіз): структура та етапи застосування.
3. Електронні архіви та Інтернет як джерельна база: можливості та ризики фальсифікацій.
4. Джерелознавчий синтез: поєднання розрізнених даних у цілісну картину події.

Методична рекомендація

Зверніть увагу на статті **Бакуменка О.П.**, де розглядається еволюція підходів до історичних текстів. Важливо пам'ятати, що **"зовнішня критика"** вивчає "тіло" документа (папір, почерк, мову), а **"внутрішня"** — його "дух" (мотиви автора, логіку викладу). Для ефективного відбору інформації використовуйте **"інтелектуальний фільтр"** — систему критеріїв відповідності джерела вашій науковій проблемі.

Практичні завдання

- **Групове завдання:** Оберіть один оцифрований архівний документ (наприклад, з фондів ЦДАВО України). Проведіть його **зовнішню критику** (датування, авторство, вид документа) та **внутрішню критику** (чи можна довіряти автору? які факти він замовчує?).
- **Індивідуально:** Підготуйте **реферат** однієї наукової статті з переліку літератури (наприклад, **№7**), виділивши ключові джерела, на які спираються автори.

Дискусійні питання (для «круглого столу»)

- Чи може Інтернет повністю замінити традиційні архіви для професійного історика?
- "Тотальна критика": чи існують джерела, які не потребують перевірки на достовірність?
- Суб’єктивність мемуарів: це цінне джерело особистого досвіду чи завада для об’єктивної науки?

Завдання для самостійної роботи

- Опрацювати методику **анотування**: скласти розширену анотацію на підручник **Опанасюк Т. А.**
- Вивчити перелік спеціальних джерелознавчих методів (сфрагістика, нумізматика, геральдика) та визначити їхню роль у вивченні політичної історії.

Питання для самоконтролю

1. Чим відрізняється джерелознавча евристика від джерелознавчого аналізу?
2. Які основні етапи аналітико-синтетичної переробки інформації?
3. Що таке "текстологічний метод" і коли він застосовується?
4. Назвіть 3 критерії відбору джерел для наукового дослідження.

Теми рефератів / доповідей

1. Цифрова історія (Digital History): нові методи пошуку та обробки великих даних (Big Data).
2. Палеографія та епіграфіка як інструменти дешифрування стародавніх політичних текстів.
3. Феномен "історичної підробки": найгучніші фальсифікації джерел у світовій історії.
4. Бібліотечні каталоги та бази даних як навігатори наукового пошуку.

Глосарій до лекції та семінару

- **Евристика (джерелознавча)** — розділ джерелознавства, що розробляє методику пошуку та виявлення історичних пам'яток.
- **Першоджерело** — документ або об'єкт, створений безпосередньо в період події, що вивчається.

• **Т-МОДА** — технологія методів об'єктно-документного аналізу, що дозволяє виділяти сутнісну інформацію з масиву документів.

• **Внутрішня критика** — аналіз змісту джерела з метою визначення його повноти та правдивості.

• **Реферування** — процес стислого викладу змісту одного або кількох джерел з аналітичною оцінкою.

• **Анотація** — коротка характеристика джерела, що дає уявлення про його тематику та призначення.

Рекомендована література до теми 2.2.

1. **Данильян О. Г., Дзбобань О. П.** Методологія наукових досліджень. Харків, 2023. (Класифікація методів: логічні, емпіричні, теоретичні).

2. **Nicholas Walliman.** Research Methods (The Basics). Routledge, 2021. (Технологія наукового пошуку).

3. **Lucy Faire, Simon Gunn.** Research Methods for History. Edinburgh, 2016. (Методи обробки історичної інформації).

4. **Зашкільняк Л. П.** Методологія історії. Львів, 1999. (Класичні методи історичного аналізу).

5. **Калакура Я. С.** Українська історіографія. Київ, 2004. (Методи джерелознавчого аналізу).

6. **Бакуменко О. П.** Становлення всесвітньої історії... в контексті історіографічних революцій XVIII та XIX ст. Київ, 2019.

7. **Лях С. Р.** Методологія історії: класика і практика. Запоріжжя, 2021. (Розділ про моделювання в історії).

8. **Опанасюк Т. А.** Соціологія у визначеннях, таблицях, схемах, завданнях: навч. посіб. Київ : Кондор, 2023. 266 с.

Тема 2.3. Історичні наукові методи обробки інформації

Лекція 2.3. – 2 години

Тема лекції: Технології історичного аналізу: від генезису подій до компаративних моделей.

План лекції

1. Методи структурно-діахронного аналізу: історико-генетичний, ретроспективний та методи періодизації.
2. Хронологічний та проблемно-хронологічний підходи як основа упорядкування історичного знання.
3. Порівняльно-історичний метод (компаративістика): типи порівнянь (синхронне, діахронне) та макропричинний аналіз.
4. Причинно-наслідковий аналіз та методи пояснення мотивів історичних діячів: логіка умов та канони Мілля.

Семінарське заняття 2.3. – 2 годиния

Тема заняття: Компаративістика та каузальний аналіз у соціально-політичній історії.

Мета заняття: Опанувати практику порівняльного дослідження політичних систем, навчитися виявляти причинно-наслідкові зв’язки за допомогою канонів Мілля та застосовувати ретроспективний метод для аналізу сучасних проблем.

План семінару:

1. Типологізація та класифікація: методика поділу предметно-дистинктивних систем знання.
2. Порівняльна історія як «контраст контекстів» та «паралельна демонстрація теорії».
3. Генеалогічний та контактологічний методи в дослідженні політичної літератури.
4. Метод історико-географічних зрізів та районування в історико-динамічних дослідженнях.

Методична рекомендація

При вивченні цієї теми зверніться до праць О.Бакуменка щодо еволюції історичного методу. Важливо розуміти різницю між **синхронним порівнянням** (різні об'єкти в один час) та **діахронним** (один об'єкт у різні часи). Для аналізу причинності обов’язково використовуйте «канони Мілля» (метод схожості, відмінності тощо), враховуючи їхню критику в сучасній методології.

Практичні завдання

- **Групове завдання:** Оберіть дві революції (наприклад, Англійську XVII ст. та Французьку XVIII ст.). Проведіть **порівняльно-типологічний аналіз**, використовуючи метод **індуктивної ітерації** для виявлення спільних причинно-наслідкових зв’язків.
- **Індивідуально:** Застосуйте **історико-біографічний метод** для аналізу мотивів поведінки конкретного політичного діяча (наприклад, Б. Хмельницького чи О. Бісмарка) у переломний момент історії.

Дискусійні питання (для «круглого столу»)

- Чи є «аналогія» надійним науковим методом, чи вона лише створює ілюзію подібності історичних подій?
- «Необхідні» та «достатні» умови в історії: чи можна вважати певну подію неминучою?
- Порівняльна історія як «контраст контекстів»: чи допомагає порівняння зрозуміти унікальність кожного народу?

Завдання для самостійної роботи

- Опрацювати методику **ретроспективного методу**: спробуйте простежити генезис сучасної політичної партії від її витоків.
- Виписати визначення «контактологічного методу» та пояснити його значення для вивчення впливу іноземних ідей на національну політичну думку.

Питання для самоконтролю

1. Чим відрізняється проблемно-хронологічний метод від хронологічно-проблемного?
2. У чому полягає сутність історико-динамічного методу?
3. Які умови є «необхідними», а які «достатніми» для початку соціальної революції?
4. Що таке «предметно-дистинктивна система знання»?

Теми рефератів / доповідей

1. Канони Дж. С. Мілля в історичному дослідженні: можливості та межі застосування.
2. Методика районування в історико-географічних дослідженнях України.
3. Психоісторія та методи пояснення мотивів поведінки історичних лідерів.
4. Порівняльна історія як макропричинний аналіз: досвід Т. Скочпол та Ч. Тіллі.

Глосарій до лекції та семінару

- **Ретроспективний метод** — вивчення об'єкта шляхом руху думки від сучасного стану до минулого.
- **Діахронне порівняння** — порівняння стану одного й того ж об'єкта на різних часових етапах.
- **Типологізація** — групування об'єктів на основі їхньої подібності до певного ідеалізованого зразка (типу).
- **Історичний і логічний метод** — відтворення історичного процесу в його реальній хронології (історичний) та в його внутрішній закономірності (логічний).
- **Контактилогічний метод** — метод вивчення прямих зв’язків та запозичень між різними політико-правовими вченнями.
- **Періодизація** — поділ історичного процесу на хронологічні етапи за певними сутнісними ознаками.

Рекомендована література до теми 2.3.

1. **Данильян О. Г., Дзбобань О. П.** Методологія наукових досліджень. Харків, 2023. (Класифікація методів: логічні, емпіричні, теоретичні).
2. **Nicholas Walliman.** Research Methods (The Basics). Routledge, 2021. (Технологія наукового пошуку).
3. **Lucy Faire, Simon Gunn.** Research Methods for History. Edinburgh, 2016. (Методи обробки історичної інформації).
4. **Зашкільняк Л. П.** Методологія історії. Львів, 1999. (Класичні методи історичного аналізу).
5. **Калакура Я. С.** Українська історіографія. Київ, 2004. (Методи джерелознавчого аналізу).
6. **Бакуменко О. П.** Становлення всесвітньої історії... в контексті історіографічних революцій XVIII та XIX ст. Київ, 2019.

7. **Лях С. Р.** Методологія історії: класика і практика. Запоріжжя, 2021. (Розділ про моделювання в історії).

8. **Опанасюк Т. А.** Соціологія у визначеннях, таблицях, схемах, завданнях: навч. посіб. Київ : Кондор, 2023. 266 с.

Тема 2.4. Вимірювання в історичному дослідженні

Лекція 2.4. – 2 години

Тема лекції: Кліометрія та математизація історії: від опису до точного вимірювання.

План лекції

1. Математизація гуманітарного знання: умови, можливості та межі застосування кількісних методів в історії.
2. Процес формалізації історичних явищ: перехід від якісних описів до варіаційних та динамічних рядів.
3. Методологія вимірювання: одиниці виміру, репрезентативність даних та типові похибки.
4. Контент-аналіз як метод комплексного вимірювання якісних та кількісних ознак тексту.

Семінарське заняття 2.4. – 2 години

Тема заняття: Практичне застосування кількісних методів та контент-аналізу в історико-політичних дослідженнях.

Мета заняття: Опанувати алгоритм контент-аналізу історичних документів, навчитися будувати динамічні ряди показників та використовувати експертні оцінки для вимірювання якісних ознак.

План семінару:

1. Діалектика «кількість – якість – міра» у вивченні соціально-політичних трансформацій.
2. Кількісний та якісний контент-аналіз: етапи, категорії та одиниці аналізу.
3. Методика формування репрезентативної вибірки історичних даних.
4. Експертні оцінки як інструмент квантифікації якісних характеристик історичних діячів та подій.

Методична рекомендація

Вивчаючи цю тему, зверніться до посібника **Опанасюк Т. А.**, де розкриті основи соціологічних методів, що застосовуються в історії. Важливо пам'ятати, що математизація — це не заміна історика комп'ютером, а спосіб перевірки інтуїтивних здогадок точними даними. При роботі з **контент-аналізом** зверніть увагу на вибір «одиниці рахунку» (слово, теза, абзац), оскільки від цього залежить об’єктивність результату.

Практичні завдання

- **Групове завдання:** Проведіть міні-контент-аналіз передвиборчої програми або політичного маніфесту минулого. Порахуйте частоту вживання

ключових слів (наприклад, "свобода", "реформа", "ворог") та зробіть висновок про пріоритети автора.

• **Індивідуально:** Побудуйте **динамічний ряд** на основі статистичних даних (наприклад, динаміка чисельності населення міста або кількість страйків у певний період), визначивши середні показники та темпи росту.

Дискусійні питання (для «круглого столу»)

• Чи можна виміряти цифрами такі категорії, як «патріотизм», «соціальна напруга» або «впливовість лідера»?

• Похибка в історії: чи є математична помилка в розрахунках фатальною для історичного висновку?

• Математизація історії: шлях до істини чи втрата «людського обличчя» науки?

Завдання для самостійної роботи

• Опрацювати поняття **«репрезентативність вибірки»**: виписати правила, за якими частина документів може адекватно представляти весь архівний фонд.

• Підготувати коротку доповідь про витоки **кліометрії** (нової економічної історії) та її досягнення.

Питання для самоконтролю

1. Які типи історичних завдань вимагають обов'язкового застосування математичних методів?
2. У чому полягає відмінність між варіаційним та динамічним рядами?
3. Назвіть основні етапи кількісного контент-аналізу.
4. Що таке «експертна оцінка» і як вона допомагає виміряти якісні ознаки?

Теми рефератів / доповідей

1. Контент-аналіз преси як метод вивчення громадської думки в минулому.
2. Кліометрія: як математика змінила уявлення про економічну історію.
3. Проблема достовірності статистичних джерел у Російській імперії та СРСР.
4. Комп'ютерні технології та бази даних у сучасній історичній науці.

Глосарій до лекції та семінару

• **Формалізація** — представлення якісних характеристик історичного явища у вигляді чітких логічних або математичних структур.

• **Контент-аналіз** — метод формалізованого вивчення змісту текстових джерел шляхом підрахунку визначених одиниць.

• **Репрезентативність** — здатність вибірки (частини даних) правильно відображати властивості всієї сукупності об'єктів.

• **Квантифікація** — переведення якісних ознак у кількісні показники.

• **Динамічний ряд** — послідовність значень показника, що змінюються у часі.

• **Експертна оцінка** — метод отримання інформації шляхом опитування фахівців та математичної обробки їхніх думок.

Рекомендована література до теми 2.4.

1. **Данильян О. Г., Дзбобань О. П.** Методологія наукових досліджень. Харків, 2023. (Класифікація методів: логічні, емпіричні, теоретичні).

2. **Nicholas Walliman.** Research Methods (The Basics). Routledge, 2021. (Технологія наукового пошуку).

3. **Lucy Faire, Simon Gunn.** Research Methods for History. Edinburgh, 2016. (Методи обробки історичної інформації).

4. **Зашкільняк Л. П.** Методологія історії. Львів, 1999. (Класичні методи історичного аналізу).

5. **Калакура Я. С.** Українська історіографія. Київ, 2004. (Методи джерелознавчого аналізу).

6. **Бакуменко О. П.** Становлення всесвітньої історії... в контексті історіографічних революцій XVIII та XIX ст. Київ, 2019.

7. **Лях С. Р.** Методологія історії: класика і практика. Запоріжжя, 2021. (Розділ про моделювання в історії).

8. **Опанасюк Т. А.** Соціологія у визначеннях, таблицях, схемах, завданнях: навч. посіб. Київ : Кондор, 2023. 266 с.

Тема 2.5. Гіпотези та моделювання в історичному дослідженні

Лекція 2.5. – 2 години

Тема лекції: Логіка припущень та моделювання в історичному пізнанні.

План лекції

1. Гіпотетичність історичного знання: природа наукового припущення та логічні підстави (абдукція, дедукція, індукція).
2. Гіпотетико-дедуктивний метод: дедуктивне пояснення, передречення та екстраполяція в історії.
3. Критерії науковості гіпотез: принцип «Бритви Оккама» та методи відокремлення наукового знання від квазінаукового.
4. Моделювання як метод реконструкції реальності: типи моделей (сутнісно-змістовна, структурна) та імітаційне моделювання.

Семінарське заняття 2.5 – 2 години

Тема заняття: Технології математичного моделювання та багатомірної типології в історії.

Мета заняття: Опанувати навички вибору та обґрунтування гіпотез, вивчити етапи моделювання історичних процесів та ознайомитися з методами факторного, регресійного та кластерного аналізу.

План семінару:

1. Доведення та спростування гіпотез: процедури верифікації та фальсифікації результатів.

2. Структурно-вимірювальне моделювання: застосування факторного та регресійного аналізу.

3. Багатомірна типологія: «вірогіднісна», комбінаційна та кластерний аналіз як інструменти систематизації.

4. Умови коректного застосування математичних моделей: проблема репрезентативності та інтерпретації результатів.

Методична рекомендація

Вивчаючи цю тему, зверніть увагу на **розробку** гіпотези для розмежування понять теорії та гіпотези. Важливо розуміти, що **моделювання** — це не просто опис, а створення ідеального об'єкта для вивчення структури та функціонування реальних процесів. Використовуйте принцип «Бритви Оккама»: обирайте найпростіше пояснення, яке адекватно описує факти.

Практичні завдання

- **Групове завдання:** Оберіть відому історичну проблему (наприклад, причини розпаду імперії). Сформулюйте основну гіпотезу та застосуйте до неї правила **абдукції** (виведення найкращого пояснення).
- **Індивідуально:** На основі статистичних даних розробіть **структурну модель** соціального конфлікту, визначивши ключові фактори впливу.

Дискусійні питання (для «круглого столу»)

- Чи може імітаційне моделювання замінити реальний історичний аналіз джерел?
- «Бритва Оккама» в історії: чи завжди найпростіша гіпотеза є істинною?
- Межі дедуктивного передречення: чи здатна історична модель передбачити майбутнє?

Завдання для самостійної роботи

- Опрацювати методи **екстраполяції та інтерполяції**: підготувати приклад їх застосування при заповненні «лакун» у динамічних рядах даних.
- Підготувати розгорнуту анотацію на статтю про **кластерний аналіз** в історичних дослідженнях.

Питання для самоконтролю

1. Чим відрізняється логічна абдукція від індукції?
2. Які основні етапи побудови імітаційної моделі?
3. У чому полягає сутність факторного аналізу в історії?
4. Назвіть критерії відокремлення наукових гіпотез від паранаукових.

Теми рефератів / доповідей

1. Принцип «Бритви Оккама» у дебатах щодо суперечливих історичних подій.
2. Регресійний аналіз у дослідженні економічних причин політичних криз.

3. Імітаційне моделювання воєнних конфліктів: досвід і перспективи.

4. Багатомірна типологія як засіб класифікації політичних режимів.

Глосарій до лекції та семінару

- **Абдукція** — тип логічного виведення, спрямований на пошук найбільш вірогідної пояснювальної гіпотези для наявних фактів.
- **Бритва Оккама** — методологічний принцип, згідно з яким не слід множити сутності без необхідності (пріоритет простіших теорій).
- **Екстраполяція** — метод поширення висновків, отриманих з однієї частини явища, на іншу частину або на майбутнє.
- **Кластерний аналіз** — багатомірний статистичний метод, що дозволяє групувати об'єкти у відносно однорідні класи (кластери).
- **Регресійний аналіз** — метод дослідження статистичного зв'язку між залежною змінною та однією або кількома незалежними змінними.

Рекомендована література до теми 2.5.

1. **Данильян О. Г., Дзбобань О. П.** Методологія наукових досліджень. Харків, 2023. (Класифікація методів: логічні, емпіричні, теоретичні).

2. **Nicholas Walliman.** Research Methods (The Basics). Routledge, 2021. (Технологія наукового пошуку).

3. **Lucy Faire, Simon Gunn.** Research Methods for History. Edinburgh, 2016. (Методи обробки історичної інформації).

4. **Зашкільняк Л. П.** Методологія історії. Львів, 1999. (Класичні методи історичного аналізу).

5. **Калакура Я. С.** Українська історіографія. Київ, 2004. (Методи джерелознавчого аналізу).

6. **Бакуменко О. П.** Становлення всесвітньої історії... в контексті історіографічних революцій XVIII та XIX ст. Київ, 2019.

7. **Лях С. Р.** Методологія історії: класика і практика. Запоріжжя, 2021. (Розділ про моделювання в історії).

8. **Опанасюк Т. А.** Соціологія у визначеннях, таблицях, схемах, завданнях: навч. посіб. Київ : Кондор, 2023. 266 с.

Змістовий модуль 3

Методологія системного підходу та її застосування в історичних соціально-політичних дослідженнях. Методи експертизи з суспільно-політичних питань

Тема 3.1. Теоретичні основи системного підходу

Лекція 3.1. – 2 години

Тема лекції: Парадигма системності: архітектоніка та динаміка складних об’єктів.

План лекції

1. Системність як загальна властивість матерії: генезис системних ідей (від античності до загальної теорії систем Л. фон Берталанфі).

2. Дефініція системи та її атрибути: склад, структура, організація та емерджентність.

3. Типологія систем: відкриті та закриті, прості та складні, соціальні та політичні системи.

4. Життєвий шлях та функціонування системи: статика vs динаміка, взаємодія з середовищем та гомеостаз.

Семінарське заняття 3.1. – 2 години

Тема заняття: Теоретичні моделі та види системної діяльності в управлінні та пізнанні.

Мета заняття: Опанувати категоріальний апарат системних теорій, навчитися ідентифікувати типи систем за різними класифікаціями та розрізняти етапи системного аналізу й моделювання.

План семінару:

1. Еволюція системних теорій: функціоналізм, структуралізм та кібернетичний підхід.

2. Синергетика як теорія самоорганізації складних систем.

3. Проблеми проектування та управління системами в умовах невизначеності.

4. Технології системної діяльності: від діагностики до експертної оцінки стану системи.

Методична рекомендація

При підготовці до теми використовуйте навчальний посібник із системного аналізу для розуміння становлення системного світогляду. Важливо розрізняти **структурний функціоналізм** (статика ролей) та **системну динаміку** (зміна станів у часі). Зверніть увагу на принцип "чорної скриньки" в кібернетичному моделюванні — вивчення системи через вхідні та вихідні потоки без деталізації внутрішньої структури.

Практичні завдання

- **Групове завдання:** Оберіть конкретну організацію та опишіть її як **відкриту систему**, визначивши: входи (ресурси), процеси перетворення, виходи (продукти) та механізми зворотного зв'язку.
- **Індивідуально:** На основі конспекту лекції про теорію систем складіть порівняльну таблицю властивостей соціальних та технічних систем.

Дискусійні питання (для «круглого столу»)

- Чи може будь-який об'єкт бути розглянутий як система, чи системність — це лише спосіб сприйняття дослідника?
- Емерджентність: чому ціле завжди більше, ніж сума його частин?

• Чи здатна синергетика повністю пояснити процеси самоорганізації в політичних системах?

Завдання для самостійної роботи

• Опрацювати розділ про класифікацію складних систем та виписати критерії складності за С. Біром.

• Підготувати презентацію на тему: «Системна діагностика як інструмент антикризового управління».

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає сутність принципу емерджентності?
2. Чим відрізняється системне пізнання від системного аналізу?
3. Які основні фази включає життєвий шлях системи?
4. Що таке гомеостаз і як він забезпечується у відкритих системах?

Теми рефератів / доповідей

1. Загальна теорія систем Л. фон Берталанфі: передумови виникнення та значення для науки.
2. Кібернетичний підхід Н. Вінера у вивченні процесів управління.
3. Моделювання політичних систем: досвід Д. Істона та Г. Алмонда.
4. Системний аналіз у сфері національної безпеки: виклики сучасності.

Глосарій до лекції та семінару

• **Система** — сукупність взаємопов'язаних елементів, що утворюють певну цілісність.

• **Емерджентність** — поява у системи нових властивостей, які не притаманні її окремим елементам.

• **Структура** — сукупність стійких зв’язків між елементами системи, що забезпечують її цілісність.

• **Функціонування** — процес зміни станів системи під впливом зовнішніх або внутрішніх факторів.

• **Системний аналіз** — науковий метод вивчення складних об’єктів через їх декомпозицію та наступний синтез.

• **Еквіфінальність** — здатність відкритої системи досягати однакового кінцевого стану з різних вихідних умов.

Рекомендована література до теми 3.1.

1. **Андрущенко В. П.** У пошуках свободи... Київ, 2023. (Соціально-політичний контекст та експертний погляд на культуру).

2. **Бакуменко О. П.** Синергетичний підхід до дослідження тенденцій історичного розвитку. Київ, 2017. (Ключове джерело модуля).

3. **Бакуменко О. П.** Універсальна, глобальна та транснаціональна історії... Київ, 2018. (Системний погляд на глобальні процеси).

4. **Данильян О. Г., Дзбобань О. П.** Методологія наукових досліджень. Харків, 2023. (Розділ про наукову експертизу та прогнозування).

5. **Колесник І. І.** Теоретико-методологічні проблеми історичного пізнання. Київ, 2013. (Системний підхід в українській науці).

6. **Політологія у схемах**, таблицях, визначеннях: навч. посіб. М. П. Гетьманчук та ін..Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2020. 271 с

7. **Стельмах С. П.** Історична наука в Україні в контексті європейської багатоманітності. Київ, 2005. (Міждисциплінарні зв'язки).

8. **Nicholas Walliman.** Research Methods. Routledge, 2021. (Критерії експертного оцінювання даних).

Тема 3.2. Принципи, підходи та види системного аналізу

Лекція 3.2. – 2 години

Тема лекції: Архітектоніка системного аналізу: від основоположних принципів до практичного інструментарію.

План лекції

1. Фундаментальні принципи системного аналізу (цілісність, ієрархія, формалізація, нормативність) та їх евристична роль.
2. Панорама методологічних підходів: структурно-функціональний, програмно-цільовий, ситуаційний та інноваційний підходи.
3. Класифікація видів системного аналізу за вектором (дескриптивний vs конструктивний) та способом здійснення (якісний vs кількісний).
4. Темпоральні та масштабні аспекти аналізу: ретроспекція, актуальний зріз та прогностика; мікро- та макрорівні.

Семінарське заняття 3.2. – 2 години

Тема заняття: Практичне застосування системних принципів у дослідженні соціально-політичних трансформацій.

Мета заняття: Опанувати навички вибору адекватного виду системного аналізу залежно від дослідницької мети, навчитися застосовувати принцип ієрархії та цілепокладення при декомпозиції складних проблем.

План семінару:

1. Реалізація принципу ієрархії: побудова «дерева цілей» для соціально-економічної програми.
2. Порівняльний аналіз дескриптивного та конструктивного системного аналізу (на прикладі реформи державного управління).
3. Вітальний та генетичний аналіз: відстеження «життєвого циклу» політичної інституції.
4. Ситуаційний та прогностичний аналіз у системі кризового менеджменту.

Методична рекомендація

При підготовці зверніть увагу на підручник **Опанасюк Т. А.**, де представлені схеми системної взаємодії. Важливо розрізняти **системний підхід** як філософську настанову та **системний аналіз** як конкретну технологію

вирішення проблем. Вивчаючи види аналізу за аспектами, пам'ятайте, що **структурний аналіз** відповідає на питання «як влаштовано?», а **функціональний** — «як працює?».

Практичні завдання

- **Групове завдання:** Використовуючи **морфологічний підхід**, розробіть модель розвитку «розумного міста» (smart city), виділивши основні параметри системи та можливі варіанти їх реалізації.
- **Індивідуально:** Проведіть **ретроспективний системний аналіз** будь-якого історичного конфлікту, виділивши ключові точки біфуркації (зміни траєкторії розвитку системи).

Дискусійні питання (для «круглого столу»)

- Принцип «елементаризму» vs Принцип «цілісності»: чи можна зрозуміти систему, розклавши її на атоми?
- Чи можливий суто «об'єктивний» системний аналіз, чи він завжди обмежений принципом нормативності (цінностями аналітика)?
- Який підхід є ефективнішим для реформування системи: ситуаційний (реагування на зміни) чи програмно-цільовий (планування результату)?

Завдання для самостійної роботи

- Опрацювати зміст **принципу оптимальності**: виписати критерії вибору найкращого рішення при проектуванні соціальних систем.
- Підготувати таблицю порівняння макросистемного та мікросистемного рівнів аналізу політичної партії.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає сутність принципу формалізації в системному аналізі?
2. Які основні етапи включає програмно-цільовий підхід?
3. Чим відрізняється генетичний аналіз від вітального?
4. Що є об'єктом дескриптивного системного аналізу?

Теми рефератів / доповідей

1. Ситуаційний підхід у теорії прийняття політичних рішень.
2. Конструктивний системний аналіз як інструмент проектування майбутнього.
3. Еволюція морфологічного аналізу Ф. Цвіккі у соціально-гуманітарних дослідженнях.
4. Принцип ієрархії та проблеми децентралізації влади: системний погляд.

Глосарій до лекції та семінару

- **Цілепокладення** — процес формування цілей системи та визначення пріоритетів їх досягнення.

• **Дескриптивний аналіз** — опис системи у тому стані, в якому вона перебуває «тут і зараз».

• **Конструктивний аналіз** — проектування бажаного стану системи та шляхів його досягнення.

• **Морфологічний аналіз** — метод систематизації всіх можливих варіантів рішення складної проблеми шляхом перебору комбінацій параметрів.

• **Ретроспективний аналіз** — вивчення минулих станів системи для виявлення закономірностей її розвитку.

• **Елементаризм** — підхід, що розглядає складне ціле як просту суму його частин.

Рекомендована література до теми 3.2.

1. **Андрущенко В. П.** У пошуках свободи... Київ, 2023. (Соціально-політичний контекст та експертний погляд на культуру).

2. **Бакуменко О. П.** Синергетичний підхід до дослідження тенденцій історичного розвитку. Київ, 2017. (Ключове джерело модуля).

3. **Бакуменко О. П.** Універсальна, глобальна та транснаціональна історії... Київ, 2018. (Системний погляд на глобальні процеси).

4. **Данильян О. Г., Дзбобань О. П.** Методологія наукових досліджень. Харків, 2023. (Розділ про наукову експертизу та прогнозування).

5. **Колесник І. І.** Теоретико-методологічні проблеми історичного пізнання. Київ, 2013. (Системний підхід в українській науці).

6. **Опанасюк Т. А.** Соціологія у визначеннях, таблицях, схемах, завданнях: навч. посіб. Київ : Кондор, 2023. 266 с.

7. **Політологія у схемах**, таблицях, визначеннях: навч. посіб. М. П. Гетьманчук та ін..Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2020. 271 с

8. **Стельмах С. П.** Історична наука в Україні в контексті європейської багатоманітності. Київ, 2005. (Міждисциплінарні зв'язки).

9. **Nicholas Walliman.** Research Methods. Routledge, 2021. (Критерії експертного оцінювання даних).

Тема 3.3. Зміст і технологія системного аналізу

Лекція 3.3. – 2 години

Тема лекції: Алгоритм системного дослідження: технологічний цикл та інструментарій аналізу.

План лекції

1. Логічна послідовність етапи системного аналізу: від аналізу проблеми до побудови комплексної програми розвитку.

2. Декомпозиція та композиція цілей: виявлення потреб у ресурсах і процесах.

3. Структурний та функціональний аналіз системи (макро- та мікрорівні).

4. Генетичний та прогностичний аналіз: дослідження життєвого циклу та передбачення майбутніх станів.

Семінарське заняття 3.3. – 2 години

Тема заняття: Технологічна карта системного аналізу: практичне застосування факторів та прогнозів.

Мета заняття: Опанувати методику декомпозиції мети («дерево цілей»), навчитися проводити діагноз існуючої системи та відбирати оптимальні варіанти її розвитку на основі прогнозних умов.

План семінару:

1. Проектування організації для досягнення цілей: від мети до структури.
2. Внутрішній та зовнішній функціональний аналіз: визначення ролі системи в середовищі.
3. Факторний аналіз (макро- та мікрофактори): виявлення рушійних сил змін.
4. Макрогенний та мікрогенний аналіз: вивчення спадковості та трансформацій системи.

Методична рекомендація

Ключовим моментом теми є розуміння **ітеративності** системного аналізу: ви часто повертатиметеся від композиції цілей до аналізу ресурсів. Використовуйте книгу **«Політологія у схемах»** для візуалізації структурних зв'язків. Пам'ятайте, що **діагноз існуючої системи** має бути максимально відстороненим від бажаного результату, щоб уникнути суб'єктивності в оцінках.

Практичні завдання

- **Групове завдання:** Розробіть **«дерево цілей»** для проекту модернізації навчального процесу. Проведіть декомпозицію головної мети на підцілі та визначте необхідні ресурси (кадрові, фінансові, часові).
- **Індивідуально:** Проведіть **зовнішній функціональний аналіз** будь-якої державної інституції: які функції вона виконує для суспільства (середовища) і які вхідні сигнали отримує?

Дискусійні питання (для «круглого столу»)

- Чому декомпозиція мети є критично важливою для успіху будь-якої програми розвитку?
- Історичний аналіз системи vs Прогностичний аналіз: чи може минуле бути надійним джерелом для передбачення «чорних лебедів»?
- Макрофактори vs Мікрофактори: які з них сильніше впливають на стійкість політичної системи в умовах кризи?

Завдання для самостійної роботи

- Опрацювати етап **«Прогноз і аналіз майбутніх умов»**: виписати 3 сценарії (оптимістичний, песимістичний, реалістичний) для розвитку системи вищої освіти в Україні.
- Підготувати коротку схему-алгоритм **факторного аналізу** соціальної системи.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає різниця між макроструктурним та мікроструктурним аналізом?
2. Які критерії використовуються для відбору варіантів розвитку системи?
3. Що таке «композиція цілей» і як вона пов'язана з ресурсами?
4. Навіщо проводити внутрішній функціональний аналіз системи?

Теми рефератів / доповідей

1. Методика побудови комплексних програм розвитку в системному аналізі.
2. Проектування організаційних структур: системний погляд на ефективність.
3. Імітаційне моделювання як інструмент прогностичного аналізу.
4. Вплив зовнішнього середовища на функціонування соціальних систем.

Глосарій до лекції та семінару

- **Декомпозиція** — поділ цілого на частини (мети на підцілі, системи на підсистеми) для спрощення аналізу.
- **Композиція цілей** — об'єднання підцілей у цілісну стратегію, узгоджену з ресурсами.
- **Макрогенний аналіз** — вивчення загальних закономірностей виникнення та розвитку великих систем.
- **Функціональний аналіз** — дослідження дій, операцій та ролей, які виконує система або її елементи.
- **Діагноз системи** — встановлення поточного стану системи, виявлення "вузьких місць" та суперечностей.
- **Прогностичний аналіз** — науково обґрунтоване передбачення майбутнього стану системи на основі виявлених тенденцій.

Рекомендована література до теми 3.3.

1. **Андрущенко В. П.** У пошуках свободи... Київ, 2023. (Соціально-політичний контекст та експертний погляд на культуру).
2. **Бакуменко О. П.** Синергетичний підхід до дослідження тенденцій історичного розвитку. Київ, 2017. (Ключове джерело модуля).
3. **Бакуменко О. П.** Універсальна, глобальна та транснаціональна історії... Київ, 2018. (Системний погляд на глобальні процеси).
4. **Данильян О. Г., Дзбобань О. П.** Методологія наукових досліджень. Харків, 2023. (Розділ про наукову експертизу та прогнозування).
5. **Колесник І. І.** Теоретико-методологічні проблеми історичного пізнання. Київ, 2013. (Системний підхід в українській науці).
6. **Політологія у схемах**, таблицях, визначеннях: навч. посіб. М. П. Гетьманчук та ін..Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2020. 271 с
7. **Стельмах С. П.** Історична наука в Україні в контексті європейської багатоманітності. Київ, 2005. (Міждисциплінарні зв'язки).

8. **Nicholas Walliman.** Research Methods. Routledge, 2021. (Критерії експертного оцінювання даних).

Тема 3.4. Синергетичний підхід у історичних соціально-політичних дослідженнях

Лекція 3.4. – 2 години

Тема лекції: Парадигма самоорганізації: синергетична модель історичного процесу.

План лекції

1. Синергетика як постнекласична теорія: основні поняття (синергія, дисипативна структура, флуктуації).
2. Динаміка порядку та хаосу в соціальних системах: ентропійні закономірності та роль негентропії.
3. Кризи складності: ієрархізація та деієрархізація як механізми адаптації систем.
4. Точки біфуркації в історії: атрактори, вибір траєкторії розвитку та механізми соціального відбору.

Семінарське заняття 3.4. – 2години

Тема заняття: Соціальна самоорганізація: від випадкових флуктуацій до нових атракторів розвитку.

Мета заняття: Опанувати категоріальний апарат синергетики для аналізу переломних моментів історії, навчитися ідентифікувати точки біфуркації та розуміти роль соціального тезауруса й селектора у виборі майбутнього.

План семінару:

1. Соціальні та політичні системи як дисипативні структури: обмін енергією, речовиною та інформацією з середовищем.
2. Поняття атрактора: прості та дивні атрактори в політичному розвитку.
3. Біфуркація та поліфуркація: випадковість і необхідність у моменти системних криз.
4. Механізми соціального відбору: робота тезауруса, детектора та селектора (принципи компромісу, арбітражу, конвергенції).

3. Методична рекомендація

Вивчаючи синергетику, важливо відійти від лінійного детермінізму. Історія за синергетикою — це не пряма лінія, а розгалужене дерево можливостей. Зверніть увагу на праці **І. Пригожина** щодо «дисипативних структур». Пам'ятайте, що в точці біфуркації навіть незначна «флуктуація» (вчинок однієї особи, випадкова подія) може змінити хід історії цілого народу.

Практичні завдання

- **Групове завдання:** Оберіть переломний момент в історії (наприклад, революцію або розпад імперії). Опишіть цю подію як **точку біфуркації**: а) які «флуктуації» передували кризі; б) які атрактори (варіанти розвитку) існували; в)

який селектор спрацював (наприклад, принцип фундаменталізму чи компромісу).

• **Індивідуально:** Складіть схему «Еволюція ентропії в системі», позначивши процеси накопичення хаосу та виникнення негентропійних (упорядковуючих) імпульсів.

Дискусійні питання (для «круглого столу»)

• Чи є хаос лише руйнацією, чи він може бути «творчим» та породжувати новий порядок?

• Роль особистості в точці біфуркації: чи справді «малі причини призводять до великих наслідків»?

• Принцип конвергенції (синтезу) у соціальному селекторі: чи можливий ідеальний компроміс у політичній кризі?

Завдання для самостійної роботи

• Опрацювати поняття **«дивний атрактор»**: підготувати приклад непередбачуваної, але обмеженої певними межами політичної динаміки.

• Підготувати тези про «критичний рівень складності систем»: чому надто складні ієрархії неминуче стикаються з деієрархізацією?

Питання для самоконтролю

1. Чим відрізняється синергія від синергізму в соціальному контексті?
2. Що таке дисипативна структура і чому соціальні системи до них належать?
3. Яка роль «соціального тезауруса» в процесі відбору шляхів розвитку?
4. У чому полягає відмінність між біфуркацією та поліфуркацією?

Теми рефератів / доповідей

1. Теорія дисипативних структур І. Пригожина та її застосування в гуманітарних науках.
2. Соціальна ентропія: механізми старіння та оновлення політичних режимів.
3. Синергетичне бачення «смутного часу» в історії як фази переходу від порядку до хаосу.
4. Принцип арбітражу та конвергенції як інструменти стабілізації систем після біфуркації.

Глосарій до лекції та семінару

• **Синергетика** — міждисциплінарна наука, що вивчає загальні закономірності самоорганізації у складних нерівноважних системах.

• **Дисипативна структура** — відкрита система, яка підтримує свою впорядкованість за рахунок постійного розсіювання (дисипації) енергії та речовини.

• **Біфуркація** — критичний стан системи, у якому вона стає нестійкою і виникає невизначеність щодо її подальшого шляху розвитку.

• **Атрактор** — відносно стійкий стан системи, до якого вона тяжіє у своєму розвитку («магніт майбутнього»).

• **Ентропія** — міра хаосу, невпорядкованості та невизначеності в системі.

• **Флуктуація** — випадкове відхилення системи від її середнього стану, яке в точці біфуркації може стати початком нового порядку.

Рекомендована література до теми 3.4.

1. **Андрущенко В. П.** У пошуках свободи... Київ, 2023. (Соціально-політичний контекст та експертний погляд на культуру).

2. **Бакуменко О. П.** Синергетичний підхід до дослідження тенденцій історичного розвитку. Київ, 2017. (Ключове джерело модуля).

3. **Бакуменко О. П.** Універсальна, глобальна та транснаціональна історії... Київ, 2018. (Системний погляд на глобальні процеси).

4. **Данильян О. Г., Дзбобань О. П.** Методологія наукових досліджень. Харків, 2023. (Розділ про наукову експертизу та прогнозування).

5. **Колесник І. І.** Теоретико-методологічні проблеми історичного пізнання. Київ, 2013. (Системний підхід в українській науці).

6. **Політологія у схемах**, таблицях, визначеннях: навч. посіб. М. П. Гетьманчук та ін..Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2020. 271 с

7. **Стельмах С. П.** Історична наука в Україні в контексті європейської багатоманітності. Київ, 2005. (Міждисциплінарні зв'язки).

8. **Nicholas Walliman.** Research Methods. Routledge, 2021. (Критерії експертного оцінювання даних).

Тема 3.5. Методи експертизи з суспільно-політичних питань

Лекція 3.5. – 2 години

Тема лекції: Історик як експерт: прикладні технології аналізу та прогнозування соціально-політичних процесів.

План лекції

1. Експертна роль історика в сучасному світі: ретроспективний аналіз як інструмент вирішення актуальних проблем.
2. Методи групових експертних оцінювань: очні дискусії та заочні технології (Метод Дельфі, ПАТЕРН).
3. Технології якісного аналізу дискурсу та івент-аналізу: від вивчення текстів до моніторингу подій.
4. Візуалізація аналітичних даних: методи наочного подання інформації (графіки, діаграми, картограми).

Семінарське заняття 3.5. – 2 години

Тема заняття: Технології політичної експертизи: від івент-аналізу до методу Дельфі.

Мета заняття: Опанувати практичні навички проведення експертних

опитувань, навчитися застосовувати метод кейс-стаді для аналізу конфліктів та використовувати інтент-аналіз для виявлення прихованих намірів політичних акторів.

План семінару:

1. Дискурс-аналіз та інтент-аналіз: виявлення ідеологічних маніпуляцій та прихованих смислів у політичних текстах.
2. Метод фокус-груп та групові дискусії: особливості організації та інтерпретації результатів.
3. Ситуаційний аналіз (кейс-стаді): розбір конкретних історико-політичних прецедентів.
4. Практикум з івент-аналізу: формалізований опис та оцінка значущості політичних подій.

Методична рекомендація

Вивчаючи методи експертизи, зверніть увагу на книгу **«Політологія у схемах»** для візуалізації структур аналізу. Ключовим у цій темі є розуміння **Методу Дельфі** як багатокрокової процедури, що дозволяє уникнути групового тиску та вийти на консенсусний прогноз. При використанні **інтент-аналізу** пам'ятайте: ми аналізуємо не те, *що* сказано, а *навіщо* це сказано (цілі мовця).

Практичні завдання

- **Групове завдання (Метод Дельфі):** Проведіть у групі експертне опитування щодо прогнозу розвитку певної політичної події. Реалізуйте два тури: у першому зберіть індивідуальні думки, у другому — ознайомте всіх з усередненим результатом і попросіть аргументувати відхилення або змінити думку.
- **Індивідуально:** Проведіть **інтент-аналіз** короткої промови політичного лідера. Виділіть основні інтенції (залякування, заспокоєння, легітимація, мобілізація тощо).

Дискусійні питання (для «круглого столу»)

- «Уроки минулого»: чи справді історія вчить, чи експерти лише використовують її для виправдання сучасних рішень?
- Метод фокус-груп: чи можна вважати думку 10–12 осіб репрезентативною для всього суспільства?
- Цифрова візуалізація (картограми, діаграми): чи допомагає вона об'єктивності, чи є новим інструментом маніпуляції даними?

Завдання для самостійної роботи

- Опрацювати методику **ПАТЕРН**: вивчити принципи побудови «дерева цілей» для експертної оцінки складних систем.
- Підготувати **картограму** (або її ескіз) на основі будь-яких статистичних даних (наприклад, результати виборів або рівень урбанізації в регіонах).

Питання для самоконтролю

1. Чим відрізняється дискурс-аналіз від контент-аналізу?
2. Які основні етапи проведення івент-аналізу?
3. У чому полягає сутність методу Дельфі?
4. Які переваги дає використання кейс-стаді (ситуаційного аналізу)?

Теми рефератів / доповідей

1. Психологія експертних груп: як уникнути конформізму та "групового мислення".
2. Метод Дельфі в історичному прогнозуванні: досвід та перспективи.
3. Візуалізація даних у політичній аналітиці: від графіків до інтерактивних дашбордів.
4. Івент-аналіз міжнародних конфліктів XXI століття.

Глосарій до лекції та семінару

- **Метод Дельфі** — метод експертного прогнозування шляхом серії анонімних опитувань у кілька турів з наданням зворотного зв'язку.
- **Івент-аналіз** — методика вивчення динаміки політичних подій шляхом їх формалізованого опису за схемою: "хто — що зробив — по відношенню до кого — коли".
- **Інтент-аналіз** — метод виявлення цілей та намірів автора тексту, які не висловлені прямо.
- **Дискурс-аналіз** — дослідження тексту як соціальної практики, вивчення того, як мова формує соціальну реальність.
- **Кейс-стаді** — глибоке дослідження конкретного випадку (події, організації, конфлікту) у його реальному контексті.
- **Метод ПАТЕРН** — методика планування та надання кількісних оцінок науковим чи технічним проектам через побудову ієрархічних структур.

Рекомендована література до теми 3.5.

1. **Андрущенко В. П.** У пошуках свободи... Київ, 2023. (Соціально-політичний контекст та експертний погляд на культуру).
2. **Бакуменко О. П.** Синергетичний підхід до дослідження тенденцій історичного розвитку. Київ, 2017. (Ключове джерело модуля).
3. **Бакуменко О. П.** Універсальна, глобальна та транснаціональна історії... Київ, 2018. (Системний погляд на глобальні процеси).
4. **Данильян О. Г., Дзбобань О. П.** Методологія наукових досліджень. Харків, 2023. (Розділ про наукову експертизу та прогнозування).
5. **Колесник І. І.** Теоретико-методологічні проблеми історичного пізнання. Київ, 2013. (Системний підхід в українській науці).
6. **Політологія у схемах**, таблицях, визначеннях: навч. посіб. М. П. Гетьманчук та ін..Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2020. 271 с
7. **Стельмах С. П.** Історична наука в Україні в контексті європейської багатоманітності. Київ, 2005. (Міждисциплінарні зв'язки).

8. **Nicholas Walliman.** Research Methods. Routledge, 2021. (Критерії експертного оцінювання даних).

ЗАСОБИ ДІАГНОСТИКИ УСПІШНОСТІ НАВЧАННЯ

Оцінювання навчальних досягнень здійснюється відповідно до Положення про організацію освітнього процесу в Українському державному університеті імені Михайла Драгоманова, яке затверджено на засіданні Вченої ради УДУ імені Михайла Драгоманова 26 січня 2023 року протокол № 2.

Оцінювання рівня навчальних досягнень студентів із навчальної дисципліни «Методологія історичного соціально-політичного пізнання» здійснюється протягом вивчення курсу засобами усного, письмового та дистанційного контролю у формі поточного, модульного та підсумкового оцінювання.

Поточний контроль знань студентів здійснюється за модульно-рейтинговою системою оцінювання, перевіряє і фіксує рівень компетентностей здобувачів вищої освіти відповідно до засвоєних теми, змістового модуля, загалом навчальної дисципліни. Поточний контроль та оцінювання знань студентів проводиться в формах: заслуховування студентських виступів, рецензування та опонування доповідей студентів на семінарських заняттях; участі студентів в наукових дискусіях по проблематиці курсу; усного опитування під час семінарських занять; тематичних письмових контрольних робіт (у вигляді розгорнутих питань або тестування); виконання індивідуальних творчих завдань (есе, рефератів, науково-творчих робіт).

Вивчення модуля навчальної програми закінчується модульною контрольною роботою (у вигляді розгорнутих питань або тестування), метою якої є перевірка рівня теоретичних знань та уміння їх застосовувати у практичній діяльності. Модульна контрольна робота складається із завдань різних рівнів складності.

Модульний контроль навчальних досягнень студентів може проводитися також у формі дистанційного тестування.

ФОРМА ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ УСПІШНОСТІ НАВЧАННЯ: ЗАЛІК

Поточне оцінювання **– 100 балів.**

За чинними нормами МОН України (зокрема згідно з Положенням про організацію освітнього процесу та вимогами кредитно-модульної системи), залік — це форма підсумкового контролю, що полягає в оцінці засвоєння студентом навчального матеріалу виключно на підставі виконаних ним видів робіт на практичних, семінарських чи лабораторних заняттях.

Підстава для виставлення оцінок за залік З дисципліни «Методологія історичного соціально-політичного пізнання»:

На відміну від іспиту, залік зазвичай не передбачає окремого екзаменаційного квитка чи сесійної перевірки. Оцінка виставляється на підставі результатів поточного контролю протягом семестру:

- Виконання індивідуальних завдань (рефератів, доповідей).
- Робота на семінарських заняттях.
- Результати контрольних робіт або тестувань (модульний контроль).

РОЗПОДІЛ БАЛІВ, ЯКІ ОТРИМУЮТЬ СТУДЕНТИ ПРОТЯГОМ СЕМЕСТРУ

Схема розподілу 100 балів			
Вид роботи	**Кількість**	**Бали за одиницю**	**Разом**
Семінарські заняття (Теми 1.1 – 3.5)	15 семінарських занять	4 бали	60 балів
Самостійна робота (ІНДЗ або реферат)	1	4 бали	4 бали
Модульна контрольна робота (тест) №1	1	12 балів	12 балів
Модульна контрольна робота (тест) №2	1	12 балів	12 балів
Модульна контрольна робота (тест) №3	1	12 балів	12 балів
УСЬОГО			100 балів

ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ: НАЦІОНАЛЬНА ТА ECTS

Шкала оцінювання ECTS	Визначення	Оцінка за національною шкалою	Рейтингова бальна шкала оцінювання
A	Відмінно	5 (відмінно)	90-100
B	Добре	4 (добре)	82-89
C			74-81
D	Задовільно	3 (задовільно)	64-73
E			60-63
FX	Незадовільно	2 (незадовільно)	35-59
F			0-34

ІНФОРМАЦІЙНІ ДЖЕРЕЛА ДЛЯ ВИВЧЕННЯ КУРСУ:

Основні:

1. Андрущенко В.П. У пошуках свободи: історіософія укр. культури від найдавніших часів до наших днів: наук. публіцистика. Київ : Видавництво Людмила, 2023. 735 с.
2. Бакуменко О.П. Становлення всесвітньої історії як наукової та навчальної дисципліни в контексті історіографічних революцій XVIII та XIX ст. *Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету.* Київ: НПУ ім.. М.П. Драгоманова, 2019,С.36 – 39.
3. Бакуменко О.П. Поняття «історіографічні революції» та «наукові революції в історичному пізнанні». *Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету.* Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2020,С.105 – 108.
4. Данильян О. Г., Дзбобань О.П. Методологія наукових досліджень : підручник. 2-ге вид., переробл. і доповн. Харків : Право, 2023. 488 с
5. Дробот І.І., Бакуменко О.П. Поняття «історіографічна революція» в історії та філософії історичного знання. "Гілея: науковий вісник": Збірник наукових праць. Київ, 2021. Випуск 160 (№ 1-2) Ч. 2. Філософські науки – С.41- 55.
6. Лях С. Р. Методологія історії: класика і практика : навчальний посібник. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 130 с.
7. Неліпа Д. В. Системний аналіз в політології: теорія, методологія, практика. Підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2019.304 с.
8. David Collier and Gerardo L. Munck, (2022). Critical Junctures and Historical Legacies: Insights and Methods for Comparative Social Science. Publisher: Rowman & Littlefield Publishers.496 pages.
9. Nicholas Walliman, (2021).Research Methods (The Basics) 3rd Edition. Publisher: Routledge.268 pages.
10. Patrick Manning,(2020).Methods for Human History: Studying Social, Cultural, and Biological Evolution 1st ed. Publisher: Palgrave Macmillan.334 pages.

Додаткові:

1. Габович О. М., Кузнєцов В. І. Філософія наукових теорій. Нарис перший: назви та реалії : монографія. НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди. Київ : Наукова думка, 2023. 517с.
2. Добронравова І. С. та ін. Філософія науки: підручник. За ред. І. С. Добронравової ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка.Київ : Київський університет, 2019.255 с.
3. Кизим М. О., Дороніна М. С., Хаустова В. Є. Методологія і технологія наукових досліджень. Економічні науки (у схемах, визначеннях, прикладах): навч. посіб. Харків : Лібуркіна Л. М. [вид.], 2022. 55 с.
4. Максюта М.Є., Соколова О.М. Філософія науки: гуманітарно-педагогічний синтез: монографія. Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Херсон : ОЛДІ-плюс, 2020. 307с.

5. Мотенко Я. В., Шишкіна Є. К. Методологія наукових досліджень: навч. посіб. для спец. 032 "Історія та археологія". Нац. техн. ун-т "Харків. політехн. ін-т". Харків : Вид-во Іванченка І. С., 2022. 208 с.
6. Чорномаз Б. Д. Методологія історії: навч. посіб. Київ : Талком, 2019.136 с.
7. Anthony Brundage, (2020). Going to the Sources: A Guide to Historical Research and Writing 6th Edition. Publisher: Wiley-Blackwell.176 pages.
8. Lucy Faire, Simon Gunn, (2019).Research Methods for History. Published by Edinburgh University Press.288 pages
9. Matthew Lange, (2022). Comparative-Historical Methods 1st Edition. Publisher: SAGE Publications Ltd. 208 pages.
10. Michael J. Salevouris, (2021).The Methods and Skills of History: A Practical Guide 4th Edition.Publisher:Wiley-Blackwell.336 pages

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

1. ENPUIR – електронний архів наукових публікацій Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Режим доступу: http://enpuir.npu.edu.ua/
2. Електронна бібліотека текстів українською мовою. Режим доступу: https://chtyvo.org.ua/
3. Інститут історії України. Режим доступу: http://history.org.ua/uk
4. Інститут народознавства НАН України. Режим доступу: https://www.nas.gov.ua/UA/Org/Pages/default.aspx?OrgID=0000288
5. Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського. Режим доступу: http://www.etnolog.org.ua/
6. Міжнародна асоціація україністів. Режим доступу: http://www.mau-nau.org.ua/
7. Міністерство освіти і науки України. Науково-дослідний інститут українознавства. Режим доступу: http://rius.kiev.ua/
8. Музей становлення української нації. Режим доступу: https://www.museumsun.org/
9. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/
10. Україніка – електронна бібліотека. Режим доступу: Україніка - електронна бібліотека | НБУВ (irbis-nbuv.gov.ua)
11. Український Інститут національної пам’яті. Режим доступу: https://uinp.gov.ua/